

Filozofski život

Filozofski život Odsjeka za filozofiju u Rijeci

Jesenski ciklus predavanja na riječkom Odsjeku za filozofiju otvorili su sredinom rujna, 17. rujna 2007., **Michael Devitt** i **Nenad Mišćević** raspravom o a priori. U izlaganju »No Place for the a priori« Devitt je vrlo oštro branio tezu o potrebi za odbacivanjem koncepta a prioria. U prvom djelu predavanja nastojao je potkopati motivaciju za prihvaćanje a prioria pozivajući se na tzv. naturalističke alternative. Često se kao temeljno uporište za prihvaćanje a prioria spominju logičko i matematičko znanje, za koje se tvrdi da se ne mogu opravdati iskustvom, već samo pozivanjem na njihovu a priornost. Devitt je ovdje istakao kako je takvo tumačenje pogrešno i pozvao se na tvrdnju Quinea i Duhema: potrebno je napustiti atomističku sliku opravdanja. Ukoliko naše znanje gledamo holistički, tada nam nije potrebno opravdanje za svako pojedinačno vjerovanje ili princip, a kako nam iskustvo pokazuje da smo uglavnom uspješni u svojem djelovanju, možemo tvrditi kako nema potrebe da uvodimo razlikovanje između stvari koje možemo znati a priori i aposteriori. Kako bi dodatno ukazao na poteškoće na koje nailazi problem opravdanja, Devitt je citirao Georgesa Raya koji tvrdi kako niti za empirijske tvrdnje još nemamo konkretne teorije opravdanja. Budući da nam nedostaje jedna takva sveobuhvatna epistemološka teorija o opravdanju, nema razloga tvrditi da je pitanje opravdanja matematičkih postavki posebno problematično i da je za njegovo objašnjenje potrebno postulirati a priornost matematičke spoznaje. Matematička i logička spoznaja mogu se obuhvatiti teorijom o znanju i opravdanju koja bi se temeljila na empirijskim postavkama, odnosno svo onom znanju kojem se obično pripisuje apriornost može se objasniti i u sklopu empirističke teorije. U drugom djelu izlaganja Devitt je nastojao pokazati kako postoji još jedna skupina razloga za odbaciti sam pojam a prioria, a to je činjenica da ne postoji niti jedna plauzibilna definicija a prioria koja bi jasno i pozitivno ukazivala na to

što je a priori. Devitt je ovdje citirao definicije koje potpisuju Bealer, Peacocke i Bonjour i u konačnici zaključio kako niti jedan autor ne može ponuditi prihvatljivu definiciju, odnosno kako za sada nema jasnog objašnjenja načina na koji bi nešto moglo biti a priori. Pokušaj da se to objasni nužno završava u dilemi: ili opisujemo nešto što nije a priori jer je opravdanje empirijsko, ili opisujemo nešto što nije znanje jer nema opravdanja.

Nenad Mišćević na ovo je ponudio nadasve zanimljiv odgovor. Kaže on, zamislimo pravog psa (Bobo) i nešto što jako slično tom psu, ali nije pas; radi se ili o kompjuterskom hologramu ili o nekom štakoru koji liči na psa (Gogo). Postavlja se pitanje kako otkriti je li Gogo pas, odnosno postoji li nešto po čemu se Bobo i Gogo razlikuju, a što nam daje pravo da zaključimo da Gogo nije instanca psa. Isto to pitanje može se postaviti i u domeni epistemologije, kada se zapitamo predstavlja li getierizirani Smith instancu znanja. Prema Devittovoj teoriji, tvrdi Mišćević, metoda odgovaranja na ova dva pitanja trebala bi biti identična, budući da je sve stvar empirije. Međutim, ukoliko detaljnije sagledamo problem, vidjet ćemo da u slučaju epistemološkog problema empirijske metode nisu dostupne i da se svo naše zaključivanje i argumentiranje temelje na intuicijama i a priori. U problemu psa, uvijek su nam dostupna daljnja proučavanja (od tjelesnog izgleda, mirisa, do ponašanja dotičnog stvorenja, proučavanja njegovog genetskog materijala i slično). Međutim, kada gledamo epistemološki nejasan status getieriziranog Smitha i pitamo se ima li on znanje, nikakvo empirijsko istraživanje nije nam dostupno. Postoji dakle ključna razlika između empirijskih i intuitivnih tvrdnji, odnosno ključna razlika u opravdanju jednih i drugih. Prema tome, podjela na a priori i a posteriori plauzibilna je i ima svoje mjesto i svoju primjenu u teorijskim raspravama. A priori se, zaključio je Mišćević, ne može svesti pod empirijsko opravdanje.

U listopadu je na Odsjeku boravio prof. **Anthony Price**, (Birkbeck College, London) koji je održao dva predavanja. Drugo preda-

vanje, »Are Emotions Judgments of Value?« održano je u Auli rektorata u posebno svečanom tonu. Izuzev desetogodišnjice postojanja Odsjeka, ovo Priceovo predavanje imalo je i inauguracijsku notu, naime bilo je posvećeno pokretanju sveučilišnog doktorskog studija *Filozofija i suvremenost*, o kojem je govorio profesor dr. sc. Nenad Smokrović, voditelj studija, istaknuvši kako je veliko zadovoljstvo što je studij pokrenut i što je odaziv studenata velik. Profesor Price svoje je predavanje posvetio Marthi Nussbaum i njezinoj neo-stoičkoj teoriji emocija. Istaknuvši kako je temeljno neslaganje između njega i Nussbaum pitanje teorijske analize emocija, Price je vrlo detaljno prikazao teoriju koju je razvila Nussbaum, a čiji su ključni elementi, koje i Price prihvaća, intencionalnost i inteligentnost emocija. Ono što Price smatra pogrešnim u teoriji Marthe Nussbaum je njezino inzistiranje na kognitivnom elementu vrijednosnog suda: prema njenom shvaćanju, emocija (tuge) identična je određenom sudu (moja majka, izuzetno važna osoba u mom životu i važan dio mog života je umrla). Svaka emocija može se na taj način reducirati i izjednačiti s određenim vrijednosnim sudom. Price smatra kako ovakvo tumačenje ne nudi nikakvu ideju o tome što bi moglo činiti bit emocije, ne nude se nužni i dovoljni uvjeti pojavljivanja neke emocije. Osim toga, ako emocije identificiramo s vrijednosnim sudom, gubimo određene važne fenomenološke elemente: činjenicu da emocije mogu utjecati na to kako vidimo svijet, kako interpretiramo događaje i kako reagiramo na ono što se događa. Iz tog razloga, zaključuje Price, teorija koju je ponudila Nussbaum ne predstavlja alternativu teorijama koje su inspirirane vitgenštajnovskom tezom o obiteljskoj sličnosti, prema kojoj se tuga može identificirati s drugim instancama žaljenja koje su povezane raznim evaluacijama i neintencionalnim osjećajima.

Boran Berčić (Rijeka) održao je predavanje 16. listopada 2007. Govorio je etici vrlina i mjestu koje ona zauzima u suvremenoj etici, odnosno u odnosu na deontičku i konzekvencijalističku etiku. Predavanje »Etika vrlina« započeo je skiciranjem teorije: centralni element i nositelj vrijednosti su vrline koje se shvaćaju kao dispozicije za djelovanje. Kao ključni motivacijski element za prihvaćanje ove teorije najčešće se navodi teza da je za razliku od ostalih etika, etika vrlina usmjerena na čovjeka (a ne na njegove postupke ili posljedica postupaka, niti na pravila i račun sreće) te se bavi pitanjem *Kakvi trebamo biti?* (a ne *Što trebamo činiti?*). Iz tog razloga, tvrde zastupnici ove teorije, ova etika čini od nas bolje ljude upravo zato što je centralni element pojedinac koji bi prestano trebao raz-

vijati svoje vrline. U središnjem dijelu izlaganja Berčić je pokušao pobiti ovu tezu, nastojeći pokazati (i) da argumenti koji navodno govore u prilog etici vrlina nisu točni i da (ii) i deontološka i konzekvencijalistička etika mogu jednako dobro riješiti probleme za koje se smatra da ih samo etika vrlina rješava.

Berčić se najprije dotakao pitanja okrenutosti prema čovjeku, istaknuvši da unatoč tome što postoje neki aspekti u kojima je etika vrlina ovdje bolja (primjerice, deontološka i konzekvencijalistička etika ne uzimaju u obzir karakter djelatnika pri ocjenjivanju njegovih radnji, što nam ipak može biti od važnosti), ipak je pogrešno tvrditi da ostale etike nisu okrenute prema čovjeku: u deontološkoj koncepciji razlikuju se dužnosti prema sebi i dužnosti prema drugima, u konzekvencijalističkoj se vlastita sreća vrednuje jednako kao i sreća druge osobe. Kao drugu veliku prednost etike vrlina ističe se teza da ona bolje objašnjava moralno učenje (birajući uzore koje u svojem djelovanju oponašamo) i moralnu motivaciju (djelovanje iz vrline čini se da ima intrinzičnu vrijednost, za razliku od izvanjski nametnutih dužnosti ili izračuna sreće). Berčić međutim tvrdi kako i deontolog i konzekvencijalist mogu jednako dobro objasniti ove aspekte moralnog djelovanja. Kada gledamo djelovanje moralnog uzora, možemo se pozvati na posljedice njegovih radnji, ili pak na blagostanje koje je nastalo zbog toga što je on slijedio određena pravila. Naprosto nije tako da uzore slijedimo zbog njih i njihovih vrlina, jer ne možemo okarakterizirati vrlinu a da ne okarakteriziramo postupak do kojeg ona dovodi. Osim toga, ukoliko tvrdimo da djelovanje motiviramo vrlinama ima intrinzičnu vrijednost, time zapravo promičemo vrlo egoističnu sliku o moralnoj motivaciji, jer nije bitno što se postiže takvim djelovanjem (primjerice spašavanje djeteta skakanjem u vatru), već je naglasak samo na vrlini (hrabrost). Međutim, tvrdi Berčić, većina vrlina naprosto je previše složena i ne mogu predstavljati spontanu reakciju do koje dolazi bez refleksije.

U završnom djelu izlaganja Berčić se okrenuo pitanju svodivosti etike vrlina. Naime, deontolog može tvrditi da je vrlina dispozicija za djelovanje u skladu s dužnošću, konzekvencionalist da je vrlina dispozicija za uvećanje dobra. Čini se u konačnici da zastupnici etike vrlina, dajući prioritet vrlinama, mora zastupati vrlo neplauzibilan stav, prema kojem postupke vrednujemo na osnovi karakternih crta ljudi koji su ga učinili (iz čega bi slijedilo da je silovanje koje učini inače dobar čovjek dobar čin). Centralni problem s etikom vrlina je taj, zaključio je Berčić, što nema nezavisnog kriterija za vrednovanje postupaka.

Yujin Nagasawa (University of Birmingham) u svojem je izlaganju, održanom 17. listopada 2007., pod naslovom »Knowledge argument and the epiphenomenalism« prikazao neke od reakcija na Jacksonovu argumentaciju o problemima fizikalizma (Jacksonov poznati argument iz znanja o znanstvenici Mary koja po izlasku iz crno-bijele sobe vidi crvenu boju, kojim je Jackson, tvrdi se, pobio fizikalizam dokazavši da je on pogrešan jer potpuno fizičko znanje nije i potpuno znanje *simpliciter*). Nagasawino izlaganje bilo je izuzetno slojevito i složeto, no njegov primarni cilj bio je ispitati prigovor kojeg su Michael Watkins, Fredrik Stjernberg i Neil Campbell uputili Jacksonu, a koji se, unatoč različitim formulacijama u kojima ga pojedini filozofi izlažu, naziva prigovor iz nekonzistentnosti. Osnovna ideja je sljedeća: Jackson prihvaća epifenomenalizam iz razloga što argument iz znanja potkopava fizikalizam. Međutim, tvrdi prigovor iz nekonzistentnosti, Jacksonovo stajalište je neodrživo zato što epifenomenalizam potkopava argument iz znanja. Prikazavši posebno različite formulacije prigovora, Nagasawa je izveo njegovu opću strukturu:

P1: Ako je epifenomenalizam istinit, onda su *qualie* kauzalno nedjelotvorne jer spadaju pod mentalni tip

P2: Ako je P1 točno, onda Mary ne može naučiti ništa novo o *quali* jednom kada napusti sobu

Dakle, K1(P3): Ako je epifenomenalizam istinit, Mary ne može steći novo znanje

P4: Ako je argument iz znanja valjan, Mary stječe novo znanje jednom kada napusti sobu

K: Ako je fenomenalizam istinit, argument iz znanja nije valjan i obratno

Dakle, prema prigovoru iz nekonzistentnosti, Jacksonov argument iz znanja daje dobre razloge za odbaciti fizikalizam i prihvatiti epifenomenalizam, međutim ne može prihvatiti epifenomenalizam jer on potkopava argument iz znanja.

Središnji dio izlaganja bio je posvećen ispitivanju plauzibilnosti prigovora, posebice druge premise. Budući se prigovor temelji na kauzalnim teorijama znanja, Nagasawa je izložio različite verzije kauzalne teorije, tvrdeći međutim kako niti jedna verzija te teorije, čak ako i jest ispravna, ne podržava prigovor iz nekonzistentnosti. Nagasawa je u konačnici zaključio kako unatoč svojoj početnoj plauzibilnosti, argument iz nekonzistentnosti treba odbaciti zbog svoje dvojbene prirode.

16. i 17. siječnja 2008. na Odsjeku su boravili **Stella Gonyaley-Arnal** i **Stephen Burwood** (University of Hull). **Stella Gonyaley-Arnal** održala je predavanje »Mistaken Love«. Po-

čevši od razlikovanja između zanesenosti i ljubavi, Gonyaley-Arnal pokušala je pokazati da je i zanesenost oblik romantične ljubavi, argumentirajući tako protiv onih filozofa koji smatraju da su zaljubljenost i zanesenost različita stanja, fenomenološki i subjektivno nerazlučiva, no unatoč tome razlika između njih dostupna je objektivno i eksternalno. **Stephen Burwood** u predavanju »Disclosing a World: Embodiment, Spatiality and Motility« govorio je o mogućnosti bestjesebnog osjetilnog iskustva, za čiju je formulaciju temeljna pretpostavka da čovjek može zauzeti određeno stajalište prema svijetu koje nije vezano za njegovo tijelo, već je tijelo samo jedan od predmeta u svijetu. Takvo stajalište prihvaćaju kako dualisti tako i oni koji ne prihvaćaju dualističko objašnjenje, poput Strawsona, koji smatra da bi osjetilno iskustvo osobe odvojene od tijela bilo isto kao i ono neodvojene osobe. Burwood je u izlaganju nastojao pokazati da takva stajališta nisu točna. Čak je i sam sadržaj našeg iskustva određen činjenicom da smo tjelesna bića, naše je tijelo, tvrdio je autor, nužno za osjetilno iskustvo, jer je ono oblikovano ljudskom anatomijom i psihologijom. Nadovezujući se na Merleau-Pontievu raspravo o tjelesnim osjetima i Gibbsonovu teoriju o afordansama, Burwood je zaključio da je tijelo od primarne važnosti za subjektivnost i ono nam, otkrivajući svijet, pruža potrebnu intencionalnost i usmjerenost. Stoga je nemoguće govoriti o odvojenosti sebstva od tijela i svijeta ukoliko smatramo da subjekt ima osjetilnu povezanost sa svijetom.

Tom Stoneham (University of York) u veljači je održao predavanje »A Neglected Account of Perception« u kojem je izložio novo objašnjenje percepcije, *Purely Relational View* za kojega tvrdi kako se može pronaći u izlaganjima G.E. Moorea, iako su ga i sam Moore, a i mnogi drugi previdjeli. Polazište za ovakvo shvaćanje percepcije Mooreovo je pitanje o tome što se događa (subjektu) kada gleda u bijelu omotnicu (objekt)? Prema tradicionalnim teorijama percepcije, kod subjekta se javlja određeno mentalno stanje viđenja bijeloga. Stoneham međutim tvrdi kako takve teorije percepciju čine posrednim procesom, uvodeći mentalno stanje kod subjekta koji nema pristup pravom vanjskom predmetu, nego samo ideji ili reprezentaciji predmeta. Takva stajališta trebalo bi zamijeniti teorijama koje percepciju tretiraju kao direktan proces, a upravo to čini PR stajalište. Naime, prema PR objašnjenju, kada gledamo u omotnicu, dogodile su se određene promjene u svijetu, a to je nastajanje nove veze, veze između osobe koja gleda omotnicu i omotnice koja je gledana. Priroda te veze je takva da ne zahtjeva promjene niti kod subjekta (kao što bi bilo

javljanje određenog mentalnog stanja ili svjesnosti o viđenom predmetu) niti kod objekta, subjekt i objekt naprosto ulaze u vezu koja je po sebi prostornog, leibnizovskog karaktera, u smislu da supervenira nad svjesnošću subjekta koji međutim nema nikakve posebne svjesne karakteristike. Percepcija odnosno viđenje predmeta nije mentalno stanje niti je sastavni dio mentalnog stanja.

Anita Avramides (University of Oxford) u predavanju »Acting with Others« kojega je održala 19. ožujka 2008., problemu tuđih umova pristupila je iz epistemološke perspektive, započevši s dva pitanja koja filozofi obično postavljaju u ovim raspravama: *Kako znam što netko drugi misli ili osjeća?* i *Kako znam da netko drugi misli ili osjeća?* Avramides je prikazala tri moguća pristupa ovom problemu. Prvi se temelji na ranim eksternalističkim teorijama znanja, drugi potječe iz djela Ludwiga Wittgensteina, *On Certainty*, a treći, o kojem je zbog nedostatka vremena bilo najmanje riječi, proizlazi iz petog poglavlja knjige *The Possibility of Knowledge*, Quassim Cassama. Avramides je u izlaganju pokazala zbog čega smatra da niti eksternalističke teorije, niti Cassam ne mogu dati plauzibilan odgovor na problem naše interakcije s drugima, zaključivši kako je najplauzibilnije prihvatiti vitgenštajnovski pristup. Unutar takve teorije, pitanje *Kako znam da netko drugi misli ili osjeća?* pokazuje se kao nevaljano.

Allan Millar (University of Stirling) 2. travnja 2008. održao je nadasve zanimljivo i opširno predavanje naslovljeno »The Value of Knowledge«. Millar se dotakao nekoliko različitih aspekata problema znanja, no temeljno pitanje bila je dihotomija između istinitog vjerovanja i znanja, koju je zorno prikazao primjerom puta za Larissu: iako se u Larissu može stići i samo na temelju istinitog vjerovanja, Millar smatra kako je ipak bolje znati da je određeni put put za Larissu, prvenstveno zbog Platonove teze prema kojoj istinita vjerovanja ne vrijede mnogo ako nisu sputana, odnosno tezi da je istinito opravdano vjerovanje otpornije na buduće prigovore. Uz to, istakao je Millar, i Gettier je pokazao određene probleme i nedostatke istinitog opravdanog vjerovanja. Stoga vrijednost znanja ne može biti svedena na vrijednost istinitog opravdanog vjerovanja, potrebni su i određeni daljnji uvjeti. Millar je tvrdio kako znanje ima svoju vrijednost kako za istraživanje, tako i za socijalnu interakciju. Za istraživanje je važno zato što moramo znati kada možemo prekinuti s istraživanjem, a kao element socijalne interakcije, znanje je važno zato što je ono sporna između odgovornog informatora i imanja znanja: možemo drugima reći da p samo ako znamo da p, stoga kao informatori moramo

moći odrediti znamo li i jesmo li u poziciji da znamo.

Iris Vidmar

Međunarodna konferencija »Backgrounding: From the Body of Knowledge to the Knowing Body«

Međunarodni znanstveni skup pod naslovom »Pozadinsko znanje: Od tijela znanja do znajućeg tijela« održan je pri Interuniverzitetskom centru u Dubrovniku od 5. do 7. listopada 2007. godine. Ova konferencija, čiji je inicijator Zdravko Radman, vezana je uz znanstveni projekt »Utjelovljeni um i intencionalni čin« koji se provodi na Institutu za filozofiju u Zagrebu. Tematski okvir konferencije je filozofija uma s naglaskom na fenomen pozadinskog znanja (*Background*). Pritom se pažnja usmjeravala prema pitanjima i temama koje su do sada uglavnom ostajale na rubovima diskusija.

Shaun Gallagher (Sveučilište Central Florida) u svom izlaganju »The Key to the Chinese Room« polazi od Searleovog misaonog eksperimenta kineske sobe.¹ Searleov zaključak je da osoba u sobi bez obzira koliko vješto manipulira znakovima ne razumije kineski jezik. Daljnji zaključak koji Searle izvodi iz eksperimenta kineske sobe jest da sintaksa ne može producirati semantiku. Navedeni zaključak Searle koristi kao argument protiv pripisivanja uma, razumijevanja i svjesnog iskustva umjetnoj inteligenciji. On ostavlja otvorenim može li stroj inteligentno djelovati, ali tvrdi da stroju nedostaje um i svijest slična ljudskoj. Obzirom da je prema njemu kognitivni sustav konstruiran od sintakse, semantike i fizičkog (neurobiologija), a sintaksa i semantika ne mogu samostalno dati objašnjenje (na što ukazuje eksperiment kineske sobe), on dolazi do zaključka da objašnjenje treba tražiti u fizičkom. Gallagher tvrdi da neurobiologija, iako je nužni uvjet, nije dovoljna za tvorbu semantike. Iz njegove perspektive mogućnost tvorbe semantike počiva na utjelovljenju u svijetu kroz socijalnu praksu individuumu.

Michael Schmitz, sa Sveučilišta u Konstanzu, u predavanju »Background: not conceptual, but (re)presentational and conscious« zastupa tezu da manifestacije osjetilno motornih sposobnosti koje vode do realizacije na pojmovnom stupnju nastalih intencionalnih fenomena u sebi uključuju opažajno djelu-

juće iskustvo s nepojmovnim intencionalnim sadržajem. Tim stavom oponira Searleovom poimanju pozadine kao neintencionalne sposobnosti *znati-kako* (*know-how*). Schmitz je kritičan prema Searleovu stajalištu, pitajući se da ako su djelovanje i opažanje intencionalni fenomeni zašto mogućnosti njihovog dosezanja moraju ostati neintencionalne. Kako bi ukazao na pogrešnost tog stava, polazi od niza primjera kojima potkrepljuje tvrdnju da se u djelovanju i opažanju manifestira značenje i razumijevanje. Na taj način napada Searleov stav da se sadržaj svakog intencionalnog čina mora izraziti pomoću doslovnog značenja.

John R. Searle (Kalifornijsko sveučilište u Berkeleyu) u svom je referatu »Language and Social Ontology« iznio proširenje zaključaka iz djela *Construction of Social Reality* (*Konstrukcija socijalne realnosti*). On razmatra tvorbu socijalne realnosti koju čine institucije poput vlasništva i braka. Takve socijalne činjenice su objektivne (ne stvar uvjerenja), no postoje samo zato što su kolektivno prihvaćene i prepoznate. Kako bi mogao razmotriti postojanje socijalnih činjenica, Searle razlikuje: o promatraču neovisne činjenice (*observer-independent*), koje postoje neovisno o svijesti promatrača (u osnovi ih čine prirodnoznanstveni iskazi), te o promatraču ovisne (*observer dependent*) činjenice koje čine područje društvenih znanosti. O promatraču ovisna realnost socijalnih fenomena je stvorena pomoću skupa o promatraču neovisnih fenomena. Takvi neovisni fenomeni imaju epistemološku objektivnost, no subjektivni su u ontološkom smislu, dakle oni su ovisni o stavu i osjećajima promatrača. Jezik je ontološki subjektivni, epistemološki objektivni fenomen, koji je zaslužan za tvorbu socijalnih institucija. Mogućnost tvorbe socijalnih činjenica i procesa počiva na njegovim predodžbenim mogućnostima budući da socijalne činjenice postoje samo toliko dugo dok su predočavane kao postojeće. Jezik pomoću simbolizma koji ima deontološke mogućnosti daje semantički sadržaj (npr. novac) koji se razlikuje od pukog fizičkog opisa stvari (komad papira) te omogućava da A predočavamo kao B, tzv. *status function*. Opće prihvaćanje novog statusa A omogućava da on obavlja funkciju koju inače ne bi mogao obavljati. Nastali *status function* se uvijek shvaća na općenitom stupnju, a djelovanje deontološke funkcije nastavlja se i nakon što su inicijatori prestali razmišljati o inicijalnoj tvorbi.

Daniel D. Hutto sa sveučilišta u Hertfordshireu u svom referatu »Embodied Knowing vs. Neocartesian Theorizing« ukazuje na pogrešnost neokartezijanskih teorija protivući se ideji da je temeljno odnošenje pojedinca prema svijetu posredovano predodžbama

istinosno-kondicionalnog ili semantičkog sadržaja. Prihvaćajući prigovore (tri fundamentalne poteškoće neokartezijanskih teorija) Hutto zaključuje da je tada nemoguće postojanje modula zajedničkog konstruiranog. On pronalazi alternativu u pristupu radikalnog aktivizma (*radical enactivism*). Navedena perspektiva razumijeva um kao u svijet postavljeno i utjelovljeno mišljenje te u sebe uključuje i povijesnu perspektivu smatrajući da povijesni razvoj oblikuje pojedinačno razumijevanje realnosti. Aktivizam odbacuje propozicionalno znanje jastva prilikom njegovog odnošenja sa svijetom, umjesto toga povezivanje pojedinca sa svijetom vidi kao ulančane o kontekstu ovisne asocijacije koje zajednički tvore stajalište. Prilikom izlaganja Hutto svoju pažnju usmjerava na mogućnost spoznavanja uma drugih, taj proces shvaća kao ne-izvedeni, ne-teorijski proces.

Susan Stuart (Sveučilište u Glasgowu) u predavanju »Kinaesthetic Imagination and Intersubjective Anticipation« problematizira odnošenje jastva prema drugom. Ona predstavlja pojam kinestetičke anticipacije drugog kroz analizu kinestetičkog pamćenja i kinestetičke imaginacije. Podlogu za svoje promišljanje pronalazi u Husserlovu pojmu intencionalne transgresije. Husserl tvrdi da na osnovi percepcije tijela drugog razvijamo sposobnosti pretpostavljanja njegova psihičkog života. Motivacijsku osnovu za takav transfer pruža mehanizam pasivne sinteze u kojoj je formirano jedinstvo sličnosti (tzv. *Pararung*), obzirom na drugog na osnovu percepcije njegova tijela, koje slično s vlastitim tijelom po analogiji prema vlastitom tijelu pretpostavlja postojanje psihičkog života drugog. Husserlov pojam služi Stuart kao nit vodilja prilikom preoblikovanja Dennettova pojma heterofenomenologije² kako bi on postao pogodan za dinamički pojam percepcije i kinestetičke anticipacije djelovanja drugog. Sama Stuart odbacuje takvo stajalište smatrajući da je objektivnu interpretaciju trećeg (znanstveno izlaganje) moguće formulirati samo na osnovu komunikacije s drugim, pri čemu je za nju dovoljna i predmisna komunikacija putem perceptualno-kinestetičke anticipacije stanja i djelovanja drugog.

Jaana Parviainen sa Sveučilišta u Tampereu, u svom izlaganju »Bodily Knowledge, Professionals and Power at Work« razlaže načine korištenja vlastitog tijela, koji nadilaze obavljanje profesionalnih zadataka. Ona tvrdi kako profesionalci, čiji je posao intelektualne prirode, intencionalno koriste svoje tijelo kao oruđe za izgradnju karijera. Prema njezinim nazorima, tijelo u svojim izričajnim mogućnostima (gestikulacija, grimasa itd.) može poslužiti opiranju postojećim obrascima u

radnom okolišu, ali i za zadobivanje pozicija moći. Teorijsku podlogu za svoje stavove pronalazi u filozofiji M. Merleau-Pontya i E. Stein koji razvijaju pojam tjelesnog znanja.

Michael Wheeler sa Sveučilišta u Stirlingu u predavanju »Ground-Level Intelligence: Absorbed Coping or Action-Oriented Representation« analizira pojam *absorbed coping* i djelatno orijentiranog predočavanja u svakodnevnoj aktivnosti pojedinca. Prvi pol alternative *absorbed coping* proizlazi iz Dreyfusovog termina temeljne inteligencije (*ground-level intelligence*) dok potonji izražava Wheelerovo stajalište. Dreyfus svoj pojam baštini od Heideggerova izlaganja egzistencijala smotrenosti. Činjenice da tubitak prilikom brigovanja u svom najbližem okolnom svijetu pribor rabi na najprimjereniji mogući način, a da pritom ne razmatra njegovu uporabu. Wheeler odbacuje takvo stajalište smatrajući kako je potrebna detaljna unutrašnja predodžba. Takve predodžbe on naziva djelatno orijentiranim predodžbama kojima njihova dinamička konstitucija i sposobnost transformacije omogućava da budu unutrašnje oruđe koje iznosi raštrkani egocentrični ciljano-orijentirani sadržaj. Wheeler također iznosi i Dreyfusovu kritiku njegovog stajališta, te pokušava formulirati kontraargumente.

Matjaž Potrč sa Sveučilišta u Ljubljani u predavanju naslovljenom »The Background and the Morphological Content« komparira pozadinu i morfološki sadržaj te određuje pozadinsko znanje kroz tri aspekta: pozadina iskustva pojedinca, globalna pozadina svijeta i transglobalna pozadina. Pozadinsko znanje iskustva pojedinca je lokalno te u njemu nedostaju opća pravila koja su primjenjiva bez iznimki, način prosuđivanja lokalne pozadine je sud stručnjaka. Globalno pozadinsko znanje je bogata metafizička pozadina bitka u svijetu koja određuje intencionalne odnose (omogućava usmjeravanje mentalnog čina prema određenom intencionalnom objektu). Lokalna pozadina je uklopljena u globalnu, a postojanje globalne pozadine je preduvjet za lokalnu (ona omogućava sud stručnjaka koji je nužan za procjenjivanje lokalne pozadine). Transglobalno pozadinsko znanje u sebe uključuje misaoni eksperiment da je pojedinac tzv. mozak u boci (*brain in a vat*). Iskustveni svijet takvog pojedinca bogatiji je, jer u sebe uključuje i misao o sebi kao mozgu u boci, tj. da je sve njegovo iskustvo svijeta umišljaj. Morfološki sadržaj je termin vezan uz model dinamičkog mišljenja. On je ukorijenjen u pozadini kognitivnog sustava i instancija koja nam pomaže da zahvatimo značenje. Prilikom zaključivanja Potrč teži povući znak jednakosti između morfološkog sadržaja i pozadine. Kako bi stigao k tom za-

ključku, prvo odbacuje ekternalizam uobičajenog poimanja pozadine polazeći od pozicije mozga u boci. Obzirom da je iskustvo mozga u boci identično iskustvu bitka u svijetu, pozadina ne mora biti shvaćena kao izvanjski svijet. Preko duljeg niza argumenata dolazi do zaključka da se morfološki sadržaj može shvatiti kao identičan s pozadinom.

Zdravko Radman (Institut za filozofiju u Zagrebu) svom izlaganju »Knowing without Thinking« polazi od teze da je izvanjski svijet bez informativnog sadržaja, osim ako nije svijet otjelovljenog uma. Okolina postaje svijet tek kao znanje uma, tek pomoću aktivnog oblikovanja osjetilnih podataka. Kako bi objasnio mogućnost znanja bez mišljenja, polazi od fenomena pozadine koja prema konsenzusu struke u sebe uključuje nesvjesno *znati-kako* (*know-how*). On oponira tezi da pozadinsko znati-kako u sebe uključuje isključivo automatizirane mehaničke aktivnosti, već se u pozadinsko mogu uključiti i viši oblici mentalnih sposobnosti tzv. *znati-da* (*knowing-that*). Do tog zaključka dolazi promatrajući i vještine koje nadilaze fizičkomotoričke, a koje isto tako mogu postati automatizirane od nesvjesnih vještina. Taj nalaz ga vodi k zaključku da svaki predmet znanja može postati nesvjesna automatizirana vještina, uključujući i jezik.

1

Eksperiment od recipijenta zahtjeva da zamisli zatvorenu prostoriju koja je u potpunosti izdvojena od ostatka svijeta. U prostoriji je postavljeno računalo koje se ponaša kao da poznaje kineski jezik i u stanju je zbiljskog govornika kineskog uvjeriti da je u sobi umjesto računala živi govornik kineskog. Sljedeći moment eksperimenta je da se umjesto računala zamisli čovjek koji ne poznaje kineski no pomoću priručnika tvori kineski tekst koji je također u stanju obmanuti govornika kineskog jezika izvan sobe.

2

Heterofenomenologija zahtjeva preispitivanje introspektivnog izlaganje pojedinca pomoću procjene neutralne treće strane. Treća strana uzima u obzir svjedočenje pojedinca, no koristi i druge dostupne dokaze te ima pravo zaključiti da pojedinac griješi u svojem viđenju vlastitog uma.

Martina Žeželj

Predstavljanje knjige Elvia Baccarinija *Moralna spoznaja*

Predstavljanje knjige Elvia Baccarinija *Moralna spoznaja* (Izdavački centar Rijeka, 2007.) održano je u Auli Rektorata, 24. listopada 2007., u nazočnosti velikog broja kolega, suradnika, prijatelja i svih ostalih koji su svojim prisustvom željeli uveličati ovaj iznimno lijep događaj. O knjizi su govorili recenzenti, prof. dr. sc. Snježana Prijčić-Samaržija i prof. dr. sc. Boran Berčić. Oboje su istaknuli izuzetno veliki doprinos filozofskoj sceni: opus prof. Baccarinija uključuje pet knjiga, tri na hrvatskom i dvije na talijanskom jeziku. Peta po redu, knjiga *Moralna spoznaja*, bavi se pitanjima moralne epistemologije i metodama dolaženja do promišljenih moralnih sudova. U svom govoru prof. Prijčić-Samaržija istaknula je nevjerojatnu preciznost i sklonost detaljima i jasnoći koji su karakteristični za prof. Baccarinija, ne samo kao autora, već i kao profesora etike i moralnog spoznavatelja. Prijčić-Samaržija govorila je o knjizi i temi koju ona otvara (pitanje moralne spoznaje, način dolaženja do ispravnih moralnih sudova), o važnom mjestu kojeg ta pitanja zauzimaju kako u akademskim raspravama tako i u svakodnevnom životu te o samom autoru, kao o etičaru i filozofu koji svojim načinom življenja stoji iza stavova koje promiče u svojoj knjizi. Svi smo mi obvezni kao moralni djelatnici pokušati doći do ispravnih i istinitih moralnih sudova, a metoda koju autor predlaže kao najbolje rješenje je metoda reflektivnog ekvilibrija. Na taj način naši moralni sudovi izvedeni su na način koji od nas stvara odgovorne moralne djelatnike. Prijčić-Samaržija na kraju je istaknula kako *Moralna spoznaja* predstavlja znanstveno stručno i argumentacijski uzorno djelo koje se dotiče svih suvremenih relevantnih detalja rasprave. S time se složio i prof. dr. sc. Boran Berčić, koji je nešto detaljnije govorio o samoj knjizi i objašnjavao njezine temeljne postavke i probleme. Na kraju se publici obratio i sam autor, prof. dr. sc. Elvio Baccarini istaknuvši kako je u knjizi zapravo želio pokazati kako svaka osoba posjeduje određeni skup moralnih načela, no ono što je bitno jest sustavno i temeljito razvijati senzibilitet za moralna pitanja i rasprava. Načela od kojih krećemo ne treba sustavno primjenjivati; potrebno je prvenstveno sebe izgrađivati kao moralnog spoznavatelja, i to kroz interakciju i razgovore s drugima, ali i kroz umjetnost, otvorenost prema životnim iskustvima. To nam daje mogućnost da slegledamo problem s više stajališta i promislamo o njemu uzevši u obzir sve relevantne činjenice, te tako revidiramo, ispravljamo i modifikiramo naša početna moralna načela. Tek tada

možemo zaista shvatiti na čemu se temelji neko moralno načelo i tek se tada možemo dobro snalaziti i u praktičnom djelovanju.

Iris Vidmar

Uspješno pokrivanje nepokrivenog prostora – nova etička izdanja u Makedoniji

Pogledaju li se izlozi knjižara u Makedoniji, a posebice naslovi iz područja filozofije, prvo što se može primijetiti u ionako slaboj ponudi novih naslova, jest da je odsustvo makedonskih autora više no zamjetno. Je li to dokaz da su i filozofija i čitanje u krizi, svakako je zasebna tema. No, da je i sama ponuda filozofske literature u krizi, u to nema sumnje. Možda je izdavaštvo postalo *skupim športom*, možda autori nemaju što novoga za reći, a možda je i bavljenje filozofijom, kao i filozofija sama, postalo jednom od mnogih društveno i ekonomski nekurentnih aktivnosti. Ovo posljednje čini se da je osobito izraženo u društvima koja, u trci za tzv. razvijenim Zapadom, zaboravljaju da je taj isti Zapad prvo razvijao svoju filozofiju ekonomije i iz nje izvedenu etiku, a tek potom provodio reforme. No, ono što je sigurno jest da ipak još uvijek postoje autori koji su motivirani pisati i objavljivati, makar i sami morali »juriti« sponzore.

Tako se povremeno ipak pojavljuju izdanja koja već i svojim naslovom privlače pažnju. Među njima svakako treba izdvojiti knjige prof. dr. Kirila Temkova¹ *Kako biti dobar, Etika i ljubav* i *Etika za djecu*.

Knjiga *Kako biti dobar* (ili *Etika za mlade*, OHO, Skopje, 2007.) jest knjiga koja samim svojim naslovom ukazuje na temu i povod za pisanje. Uz pomoć zanimljivih tiskarskih i grafičkih rješenja, knjiga publici nudi pregled mnogih značajnih tema. Knjiga *Etika i ljubav* (Dečje obdanište »Rade Jovčevski-Korčagin«), koju uz Kirila Temkova supotpisuje i pedagoginja Zlata Nikolić, nastala je kao rezultat eksperimentalnog projekta provođenja etičkog odgoja i obrazovanja i djece i odgojitelja u predškolskim ustanovama. Iako tiskana u maloj nakladi, njena je vrijednost upravo u tome što uspijeva popuniti najmanje pokriveni dio odgojnog procesa društava koja još uvijek boluju od »dječjih bolesti« tranzicije. Treća knjiga, *Etika za djecu* (sa podnaslovom *Priče i pouke za ono što je dobro za djecu*, izdana 2007. u vlastitoj nakladi), obuhvaća 68 kratkih poučnih priča sa etičkom temati-

kom ranije objavljivanih u dječjem podlistku *Kolibri* između 2000. i 2005. godine. Čini se da je objavljivanje ovakvog zajedničkog izdanja bilo u prvome redu motivirano zapostavljanjem uloge priča i bajki u etičkom odgoju djece što se javlja kao posljedica »prilagodavanja« djece europskim standardima njihovog odgoja. Ovo autorovo djelo ponovno nas podsjeća da kroz priču i njenu poruku djeca najlakše mogu razumjeti što je dobro, a što je zlo u čovjeku i za čovjeka.

Na početku ovog izvješća o naporima filozofa i etičara u Makedoniji valja istaći da su ove knjige Kirila Temkova ujedno i rezultat autorovog životnog opredjeljenja i uvjerenja da bez odgovarajućeg etičkog odgoja i obrazovanja nećemo doći do društva u ime kojeg smo se odlučili odreći se prethodnoga uređenja, ideologije i uporabe etike u ime toga. To potkrepljuju ne samo naslovi ovih knjiga, nego dakako i njihov sadržaj.

Motiv za isticanje upravo ovih triju knjiga prije svega proizlazi iz potrebe i želje informiranja jedne druge sredine o zbivanjima u Makedoniji. Na žalost, razmjena informacija o kulturnom filozofsko-etičkom sazrijevanju jedne ili druge sredine u procesu doseganja ciljeva društvene transformacije u ime stvaranja društva po mjeri čovjeka, često nam je uskraćena bilo radi okupiranosti samima sobom, bilo radi straha da ne dovedemo u pitanje vlastito ponašanje tijekom tranzicije. Ova primjedba osobito vrijedi za ovdašnje prostore. I isticanje upravo ovih izdanja ima dvije osnovne svrhe: ona popunjavaju jedan prostor koji je, na žalost ne samo u Makedoniji, nedovoljno pokriven, a odnosi se na razmatranje konkretnih etičkih problema kao načina poučavanja do etičke osvještenosti, nego uz to ističu i spretnost autora u izbjegavanju uobičajenog načina pisanja koji tendira široj čitateljskoj publici – ovdje nema *receptologije* po principu »uspjeh za tri minute«.

Vjerojatno svjestan činjenice da se o etici govori i piše svugdje i od svakoga, i da takvo stanje producira tekstove koji najčešće ostaju samo na nivou konstatacija ili lamentacija da nam etika nedostaje u svakodnevnoj praksi ili se pak svode na popis i opis općih mjesta, Kiril Temkov se odlučuje za praktične primjere. Takav pristup otvara prostor čitatelju za uspoređivanje primjera i konkretnih situacija i svojevrsno valoriziranje vlastitih djelovanja. Autorova argumentacija potiče preispitivanje što znači biti ljudskim etičnim bićem, osobito ako je smješteno u socijalno-ekonomsko okruženje u kojemu su etičke vrijednosti priželjkivane, no ne još i prakticirane. Ovako ukoričeni tekstovi mogu se smatrati svojevrsnim udžbenikom koji upućuje kako dobro postupanje može od nas samih učiniti dobrog

čovjeka, kako za druge tako i za samoga sebe. Ova izdanja nisu samo nastavak dugogodišnjih napora Kirila Temkova za uvođenje etike kao obaveznog predmeta u odgojno-obrazovne ustanove, nego i sama predstavljaju ogledni primjer udžbenika iz etike za pojedinu skupinu čitatelja. Da Kiril Temkov to zaista uspješno radi, govori i činjenica da je knjiga *Kako biti dobar* prevedena i tiskana i u Srbiji pod naslovom *Dobar, Bolji, Najbolji*,² potvrđujući da se radi o temama koje su univerzalne.

Zaključno moramo istaknuti zadovoljstvo što se u Makedoniji konačno počeo otvarati prostor knjigama koje se bave područjem etike, posebice ovako praktično orijentiranim. One su pokazatelj da nije dovoljno samo govoriti o nečemu, nego da je potrebno preuzeti i odgovornost za izvorenost, kao i ponuditi praktične načine primjene etičkih spoznaja. Nadamo se da će biti i povodom novim izdanjima potpisanim i od drugih autora.

1

Kiril Temkov je dugogodišnji profesor na Filozofskom fakultetu u Skopju, pri Univerzitetu »Sveti Kiril i Metodij«, gdje predaje Etiku, Praktičnu etiku, Filozofiju i etiku menadžerstva, Filozofiju obrazovanja, kao i Pedagošku etiku, a na drugim fakultetima predaje Estetiku, Etiku novinarstva 1 i 2, Etiku komunikacije. Jedan je od glavnih predavača na Univerzitetu »Treće doba«. No ono što je značajnije od njegove dugogodišnje profesorske aktivnosti, neovisno o broju tiskanih naslova, jest njegovo nastojanje da se etika uvede kao obvezni predmet u svim obrazovnim institucijama, od predškolskih do sveučilišnih. Njegov dugogodišnji napor u posljednje je tri godine rezultirao promjenama nastavno-obrazovnih planova i programa.

2

Doživjela je dva izdanja, a dio ovih tekstova preveden je i na bugarski jezik.

Aleksandar Dimitriev

Javna rasprava »Božja čestica – je li znanost nova religija?«

U prostoru Zagrebačkog kazališta lutaka, a u organizaciji British Councila, 12. veljače 2008. održana je javna rasprava naslovljena »Božja čestica – je li znanost nova religija?«. Oko dvije stotine prisutnih gotovo je dva sata imalo priliku sudjelovati u raspravi potaknutoj izgradnjom i skorim pokretanjem najvećeg akceleratora čestica na svijetu poznatog kao LHC (*Large Hadron Collider*) čiji je osnovni zadatak pronalaženje čestice odgovorne

za masu sve materije u svijetu. Znanstvenici ju nazivaju Higgsovim bozonom, a svoju je popularnost stekla pod nazivom »Božja čestica«. Otkriće te najmanje građevne jedinice svemira, rečeno je na raspravi, bilo bi »poput ulaska u vremenski stroj i promatranja trenutka netom nakon Big Banga«.

Unatoč značajnim utjecajima koje bi otkriće Higgsova bozona izvršilo na samu fiziku, prvenstveno radi finalne potvrde tzv. Standardnog modela, teorije koja predstavlja temelj za razumijevanje svijeta kakvog danas poznajemo, a zatim i na znanost općenito, nema nikakve dvojbe da je naziv »Božja čestica« samo jako dobar marketinški potez sa jasno definiranim ciljem popularizacije znanosti. To je znao i veliki fizičar Leon Lederman, od kojeg i potječe taj naziv, a zna i Brian Cox, fizičar ustrajno usmjeren ka popularizaciji znanosti, ujedno i uključen u istraživanja u CERN laboratoriju u Ženevi, a ovom prilikom i gost rasprave. Uz njega i fizičara Krešimira Kumeričkog, na raspravi su sudjelovali i filozofi Davor Pečnjak i Boran Berčić.

Za one koji vole biti u toku s najnovijim dozezima znanosti, rasprava je bila izvrsnom prilikom za testiranje znanja stečenog kroz praćenje beletristike i svih vidova SF produkcije. Moguća druga zanimljiva pitanja, uključujući i ono iz samog naslova rasprave, tek su dotaknuta. Gosti filozofi tako su ukratko tematizirali odnos religije i znanosti naglašavajući da vjera i znanost nisu inkompatibilne (Pečnjak) ili, s druge strane, da predstavljaju dva potpuno različita pogleda na svijet i život (Berčić). Pritom se arhitektonika prvog sustava temelji na pretpostavci o intencionalnosti prilikom stvaranja uvjeta za život, dok druga polazi od premise da, koliko god je mala vjerojatnost za preklapanjem tolikih varijabli potrebnih za stvaranje uvjeta za život, ta vjerojatnost je ipak ne samo moguća, nego i realizirana. Religija u tome smislu ne objašnjava i poziva se na »više uzroke« bez navođenja kauzalnog mehanizma, a time ne daje jasne sadržaje. Znanost se, s druge strane, upravo temelji u otkrivanju svih elemenata uzročno-posljedičnih veza i utoliko znanost i religija pokrivaju različita područja.

Mnogi smatraju, kako je istaknuo i Boran Berčić, da niti nema potrebe objašnjavati sve. No čemu se onda truditi oko ovako ambiciozno zamišljenih i jako skupih projekata? I koliko je uopće opravdano smatrati da će ona polučiti rezultate? Fizičari navode da svako novo otkriće potvrđuje postojanje Higgsova bozona, odnosno njegovo uklapanje poput vezivnog tkiva u Standardnu teoriju. Utoliko niti ne sumnjaju da poduzeta istraživanja imaju svoje opravdanje, tim više što je teško predvidjeti kuda će nas takva istraživanja odvesti.

Bez velike pompe Brian Cox tako navodi da »razumjeti kako svemir funkcionira nikad nije bezveze«. Iz fundamentalnih istraživanja proizlaze i razne praktične koristi koje se ne mogu sagledati niti predvidjeti. Jednako tako, takva istraživanja uvijek otvaraju mogućnost neplaniranih otkrića koja mogu imati i znatno veći utjecaj nego ona radi kojih se istraživanje provodilo. Kao poznati primjer navodi se otkriće Amerike kao rezultat traženja puta do Indije. U ovome konkretnom istraživanju, navode sudionici rasprave, nema takvih ambicija, no ako do njih dođe, svakako će biti značajna. Uz optimistično iščekivanje rezultata istraživanja u CERN-u, pored pokoje sumnje u (ne)isplativost tako velikog projekta, neke druge projekcije posljedica istraživanja u ovoj raspravi nisu pronašle svoje mjesto.

Zaključno treba svakako podržati organiziranje ovakvih i sličnih rasprava. Pojmovi poput leptoni, kvarkovi, bozoni ili gravitoni tako imaju veće šanse pojaviti se u vokabularu znatizeljne šire javnosti i pronaći svoje opravdanje za izdašna financiranja. U tome smislu možemo se nadati i rastućoj zainteresiranosti za sudjelovanje u znanosti, otkrivanje novih putova i dobivanje Nobelovih nagrada. O posljedicama primjene novih spoznaja ionako razmišlja netko drugi.

Ivana Zagorac

Međunarodni simpozij »9th Global Conference: Perspectives on Evil and Human Wickedness«

U Salzburgu je od 10–13. ožujka 2008. održan deveti međunarodni interdisciplinarni simpozij »Perspectives on Evil and Human Wickedness« koji je za cilj imao suptilno poimanje i istraživanje izvora i posljedica ljudskoga zla i zloćudnosti. Ljudsko zlo se obuhvatilo iz više perspektiva i domena: s filozofskog stajališta, s teološkog, književnog te medijskog pristupa zlu. Konferencija je bila odlično organizirana, u samome centru Salzburga, sa popratnim sadržajima kao obilazak čuvenih Salzburških groblja s naglaskom na one mrtve koji su bili zli za života, te sa završnim banketom u kojem se trebalo ili zamaskirati ili uživjeti u neku zločestu ulogu iz povijesti, mitologije ili filma. Rasprave su bile plodne i aktivno propitivale pojedino zlo kao i sam izvor ljudskoga zla. Ovdje navodimo veći dio prezentiranih referata.

Simpozij je započeo sekcijom o zlu, viđenom i proizvedenom u umjetnosti, medijima i popularnoj kulturi. Colette Balmain (Ujedinjeno Kraljevstvo) u izlaganju »It's Alive! Disorderly Hair and Danger in Japanese Horros Cinema« istraživala je ulogu i simbolizam ženske kose u japanskom horor filmu, u kojem se općenito ženska kosa u raznim vidovima i sa sličnostima mitskoj Meduzi, pretvara u zmije i postaje zastrašujuća i ubojita, te simbolizira zao duh. U izlaganju je naglasila preokret u tradicionalnom japanskom pogledu na rodne kategorije, žene kao slabijeg bića i muškarca kao dominantnijeg.

Lois Drawmer (Ujedinjeno Kraljevstvo) održala je izlaganje s naslovom: »Wanton Women and Wicked Witches: the Stunning Hair of Pre-Raphaelite Women«, u kojem se osvrnula na umjetničke slike Meduze, Eve, Marije Magdalene, Rubensove slike itd. Ženska kosa je u umjetnosti iskazivala drevnu žensku moć pa se tako, s obzirom na vremensku epohu, pokazivala u skladu s njom, npr. u viktorijanskom dobu ona je mrtva jer su svi oko mrtvi. Poanta većine slika, kao i referata, jest da iako je Meduza imala zmije u kosi, one su predstavljale manje zlo od zle žene same.

Stephen Morris (SAD) s izlaganjem »Christ the Barber: Hair as Virtue and Vice in Paulinus of Nola« također je opisao kosu kao simbol duhovne vrline. Tako se kroz prošlost na dugu kosu gledalo kao na simbol milosti, ljepote i morala, općenito kao na vrlinu koja nas štiti od neprijatelja. Kosa je simbolizirala ili ljepotu duha ili zlo i grijeh, pa je glavni zaključak ovog izlaganja bio da su dobro i zlo povezani s dijelovima tijela.

Druga sekcija u ovoj domeni počela je s izlaganjem Phil Fitzsimmonsa (Australija) naslovljenom »Peter Pan as Evil Escritore: A Children's Classic and the Heart of Darknes« koji je naglasio da zlo u dječjoj književnosti uvijek ima ime, kao npr. Petar Pan, te da se dječje knjige i prodaju najviše zato jer sadrže unutarnje zlo. Pritom je naglasio da to zlo u dječju književnost ne unose djeca, nego odrasli, tj. autori dječjih knjiga i bajki, što vodi zaključku da pisci bajki stvaraju svijet fantazija pun njihovih skrivenih nagona, seksualne nezrelosti ili čak radikalno ponegdje i pedofilije. Zlo je u ovom izlaganju prikazano kao socio-kulturalni koncept, ali također i kao utjelovljeni dio ljudske prirode. Naglasio je da je zlo dio nas, i da razumijevanje pojedinih zla vodi boljem razumijevanju cjeline.

Nicola Goc (Australija) osvrnula se na medijski slučaj otete djevojčice Madeline i na ulogu njene majke u tom slučaju – od žrtve koja je razapeta na križ srama zbog modernog odijevanja usred žalosti, pa do same osude medija da je čak i počinila ubojstvo vlastite

kćeri. Izlaganje je naslovljeno »Bad Mummy: Kate McCann and the Media«

Jason Bainbridge (Australija) imao je slično izlaganje, samo sa zamijenjenim rodom – »Blaming Daddy: Representing the Evil Father in Popular Culture«.

Treća sekcija, naslovljena *Filozofija u sjeni*, započela je izlaganjem Hsuang Huang (Tajvan) naslovom »Kant's Concept of Radical Evil«. Huang se osvrnula na zlo kao moralno zlo, te je izložila osnovne probleme poimanja moralnog zla kao npr.: što je moralno dobro a što moralno zlo; ako ne možemo naći izvor radikalnog zla možemo li ikad biti moralno dobri; kako se nositi sa zlom ako ga ne možemo iskorijeniti itd. Izvor zla za Kanta leži u maksimi, a kako je najviša maksima temelj svih maksima, tako je i radikalno zlo nazvano radikalno jer zahvaća krajnje subjektivno tlo svih maksima. To radikalno urođeno zlo u ljudskoj prirodi također se zove i ljudska sklonost zlu, to je ljudska sklonost da usvoji zlu maksimu, to je zloćudnost ljudske prirode. Radikalno zlo je izopačeno jer preokreće etički poredak naspram poticaja slobodne volje. Kada osoba podčini moralni zakon zakonu samoljublja, tad je moralni poredak preokrenut, i tada je čovjek zao. Stoga, zaključuje Hsuang, samoljublje je sam izvor zla, kada se postavi na mjesto temelja svih naših maksima.

Julio César Díaz (Tajvan) izlaganjem »Spinoza on Evil and Punishment« je naglasio Spinozino poimanje dobra i zla, koje upoznaje jedino kroz osjećaje koji se odnose na ugodu i bol. Tako se stvari nazivaju dobrima ili lošima kada služe ili štete očuvanju našeg bitstva, kada povećaju ili smanjuju našu snagu ili aktivnost. Zlo je za Spinozu prepreka u ostvarenju dobra. Díaz je pokušao odgovoriti na neka pitanja poput: ukoliko je čovjek, po Spinozi, vođen strastima i žudnjama zabludio u zlo, možemo li uopće razumno biti protiv tog zla?

Donald P. O'Mathuna (Irska) gledao je s etičke strane na pristup zlu, te u izlaganju »Evil to Prevent Evil: the Ethics of Torture« postavio pitanje možemo li koristiti zlo da spriječimo veće zlo? Navodi da je u BBC-ovoj anketi jedna trećina izjavila da je mučenje etički dopustivo ukoliko sprječava živote nedužnih. Na primjeru terorističkih ratova pita se u kojem slučajevima bi se moglo etički opravdati nasilje, no zaključuje da takav slučaj ne bi trebao postojati jer nasilje nad drugom osobom povređuje osnovna ljudska prava.

Nancy Mardas (SAD) izlaganjem »Towards a Post-Global Community« po uzoru na Alain Badioua zaključuje da se subjekt današnjice treba re-konfigurirati, osloboditi identiteta

kakvog danas ima da bi uopće mogao imati budućnost. To znači da treba izaći iz kulturološkog, ideološkog i kontekstualnog identiteta kako bi se otvorio za istinu. Stvarajući zajednice u kojima vidimo druge kao iste ili slične nama stvaramo iluziju da nismo sami, da smo zaštićeni i time u dodiru s »različitim drugima« postajemo neprijateljski raspoloženi, s nagonom obrane svoje zajednice. Stoga Mardas zaključuje da živimo neautentično, nedostojno i krajnje prijeteći usmjereno.

Erin Vallicelli (SAD) istražuje ulogu srama u samome nastanku zlog čina, kao i ulogu srama u izlječenju ljudi koji su počinili zao čin. Ona je u izlaganju »Shame as Source of Evil and Barrier to Healing« pokušala pokazati da je sram nedostatak ljudskosti, te da potiče ovakvu vrstu djelovanja. Sram je štetan i opasan i u samom izlječenju takvih osoba, jer on nastavlja djelovati kao agent sebe-obmanjivanja.

Stephen Hawkins (Kanada) izlaganjem »Narrative Discourse and the Evil Perspective: Does Justice Always Require that We Listen to Both Sides of the Story?« zastupa određene demokratske teoretičare koji predlažu da konfliktnim stranama pristupimo narativnim diskursom kao načinom poticanja boljeg razumijevanja situacije. Pri tom se pita treba li slušati baš sve moguće prekršitelje, kao npr. rasiste ili seksualne prekršitelje, i da li slušanje i razumijevanje takvih prekršitelja može naštetiti našoj moralnoj senzibilnosti, potkopati pravdu ili čak odvesti nas u moralni relativizam.

Tim Burns (SAD) održao je izlaganje »Blessing Those that Curse You: On Lonergan, Forgiveness, and the Problem of Evil«. Pozivajući se na kanadskog filozofa Lonergana, Burns zlo odvaja na dvije cjeline: prirodno zlo i zlo kroz slobodan odabir zla. U prirodno zlo spadaju prirodne katastrofe kao zemljotresi, te Burns postavlja pitanje zašto to Bog tolerira? Burns sugerira da trebamo imati vjere u Boga, u ono što on čini, a da je veći ponor onaj u koji padamo samim svojim činom. Taj je ponor između našeg znanja i našeg djelovanja, stoga u tom ponoru mi djelujemo iracionalno. Iz tog su razloga, naglasio je Tim Burns, završivši u teološkom pogledu, potrebne ljudske vrline kao vjera, nada i dobročinstvo kako bi se taj ponor ispunio.

Charlene Burns (SAD) u izlaganju »God is Good, Evil Exists: An Ecumenical Monotheistic Interpretation« iznosi sumnju da čisti teološki pogled na dobro i zlo može biti dostatan danas, u svijetu u kojem svakodnevno trpimo gubitke, bol, smrt, nasilje i horor. Teološki opravdavati dobrotu i moć Boga u svakoj situaciji, smatra Charlene Burns, i nema previ-

še veze sa realnošću. Stoga tvrdi da trebamo priznati da i zlo i nasilje postoje i u prirodi i u čovjeku. Teološke poteškoće opravdavanja čestitosti Boga spram tolike patnje u univerzumu, Ch. Burns poboljšava jednim ekumensko monoteističkim pristupom. U njega uklapa ideje iz kršćanstva, judaizma i islama. Spojivši ova gledišta skupa u dijalog, izjavila je da vjeruje da se može razviti jedna kompletnija i iskrenija ekumenistička slika stvarnosti zla, apsolutne dobrote Boga i moralnog imperativa kao vodiča *humanuma* na božansku sliku i priliku.

Jedna cijela sekcija bila je posvećena referatima na temu holokausta, koju je otvorila Sue Page (Australija) s temom dječje književnosti o holokaustu u referatu »Vaseline on the Lens: Contemporary Representations of the Holocaust in Children's Literature«. Glavna problematika ovog referata je da dječju literaturu pišu odrasli koji ublažavaju holokaust kako bi tu temu približili djeci, no takve ublažene i iskrivljene slike holokausta onda ostavljaju trag u povijesti koja biva izmijenjena, te se Page pita kakvu odgovornost nose ti autori spram prošlosti, budućnosti i njihove publike.

Lisa Herman (SAD) u neuspjelom video prikazu »Toying with Auschwitz«, koji je izazvao burne reakcije i negodovanje sudionika, pokušala je s maskom na licu prikazati kako postajemo imuni na slike horora ukoliko ga gledamo svakodnevno, te smatra da moramo mijenjati pristup, kroz umjetnost, kako bismo dospjeli do veće senzibilnosti. Igrajući se s platnenom lutkom koja je predstavljala Židova, pričala je o tome kako smo o stradanjima Židova čuli iz druge ili treće ruke, te kako iz današnje perspektive moramo nadvladati mržnju. Smisao i cilj tog videa ostao je nejasan publici, te površno razrađen u smislu drugačijeg prikaza holokausta.

Bettine Siertsema (Nizozemska) u referatu »Grey Zone: A Comparison between Autobiography and Fiction« na dva odvojena nizozemska slučaja i teksta objašnjava što znači termin »grey zone«. »Grey Zone« je fraza korištena za one židovske zatvorenike koji su u koncentracijskim kampovima bili zaduženi za pomaganje SS-ovcima, a tako i za odvođenje svojih su-zatvorenika u spalionice i sl. Ta pozicija je nešto između života i smrti, između zatvorenika i izvršitelja. U jednom od romana se došlo do zaključka da je pripadanje »grey zoni« ipak stvar odluke donesene u nekom kritičnom momentu.

Senka Suman (Hrvatska) u izlaganju »Human Freedom as an Act and a Choice of Good and Evil«, pozivajući se na Schellingov spis »O bitstvu ljudske slobode«, postavila je ključna

pitanja kao: gdje je temelj zla, kako se zlo manifestira u čovjeku i kako to da zlo tek čini ljudsku slobodu mogućom. Ako bi ljudsko biće imalo sposobnost samo za dobro, onda to ne bi bio izbor nego nužnost. Time tek mogućnost za odabir zla ili dobra daje pozitivnu afirmaciju slobodi. Sposobnost za dobro i zlo daje ljudskom bitstvu izbor da se uобрази i kreira na vlastitu sliku, te da kroz vlastito kretanje kroz odluke i djelovanje objelodani slobodu samu.

Natalia Vid (Slovenija) u zanimljivom referatu »The Contradictory Portrayal of Satan in Bulgakov's 'Master and Margarita': Embodiment of Evil or Minister of Justice?« izložila je prvotnu ideju autora da napiše roman o vragu, koji dolazi na zemlju da čini zlo, a umjesto toga čini dobra djela. Kako bi bolje pojasnio poziciju utjelovljenog zla u ministru pravednosti, Bulgakov je citirao epigraf iz Fausta: »Tko si ti onda? – Ja sam dio one snage koja vječno žudi zlo a vječno djeluje dobro«. Na pitanje što je utjelovljenje zla u tom djelu, Vid odgovara: Pa čovjek sam.

Richard Piatt (Ujedinjeno Kraljevstvo) izlagao je pod naslovom »Evil, Good, and Praxis in Liberation Theology and the Theatre of the Oppressed«. Po uzoru na August Boalovo kazalište potlačenih istražuje kako osvijestiti zlo u odglumljenim pojedinim političkim i društvenim situacijama koje onda izazivaju reakciju i traže rješenja kako poboljšati i promijeniti politički sistem. Takav teatar zahtijeva da se osobno unesemo i angažiramo u djelo i situaciju potlačenog, te tako reagiramo kao da smo sami u istom riziku. Teatar, općenito, ima za cilj oslobađanje društva od strukturalnog zla.

Simpozij u organizaciji Inter-Disciplinary Net iz Oxforda, bio je odlično organiziran i u vrlo prijateljskom tonu. Simpozij se nastoji održati kao manji, do svega 35 osoba, kako bi se sudionici stigli bolje upoznati i posvetiti temama. Organizatori su stavili naglasak na dvije esencijalne stvari: dijalog te, kako bi on bio što plodonosniji, prisutnost na većini referata simpozija. Tako je vrijeme za rasprave najčešće bilo prekratko za sva pitanja, pa su se rasprave nastavljale po hodnicima hotela i ulicama Salzburga.

Sljedeće godine obilježava se deseta godišnjica ovog simpozija, koji će se održati također u ožujku, ali se mjesto još ne zna, mada je velika vjerojatnost da je to ponovno Salzburg.

Senka Suman

Simpozij 2. »Mediterranski korijeni filozofije«

U organizaciji Hrvatskog filozofskog društva i Odsjeka za filozofiju Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Splitu, od 27. do 29. ožujka 2008., održan je u prostorima palače Milesi (Split) drugi po redu simpozij »Mediterranski korijeni filozofije«.

Na otvaranju skupa Mislav Kukoč u uvodnoj je riječi podsjetio na inicijativu HFD-a da povodom svoje 50. obljetnice pomogne u organizaciji simpozija što je bila svojevrsna intelektualna podrška mladom Odsjeku za filozofiju u Splitu. Kukoč je istaknuo filozofsku vrijednost Mediterana kao ishodišta filozofije te obrazložio sad već ustaljeni naziv simpozija »Mediterranski korijeni filozofije«. Pavo Barišić je također naglasio značenje Mediterana u kontekstu modernih svjetskih procesa, osvrnuo se na problem globalizacije kao i na prijetnje koje otud proizlaze za čovjeka i društvo, te je ukazao na važnost filozofije za praktični život. Na misao Pave Barišića o praktičnoj ulozi filozofije nadovezao se i dekan Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Splitu Josip Milat, koji je dodatno izrazio želju da Odsjek za filozofiju Filozofskog fakulteta u Splitu krene upravo u tome smjeru. Ivica Martinović je naposljetku ocijenio kako je ovakav međunarodni znanstveni skup od velike važnosti za filozofiju kako u Hrvatskoj tako i u ostalim zemljama Mediterana, te je dodao kako je filozofsko promišljanje o Mediteranskim korijenima filozofije te o ulozi naših, hrvatskih, mislilaca u razvoju filozofije uopće stvar našeg nacionalnog i filozofskog identiteta.

Simpozij je radno otvorio Tonči Matulić (Zagreb) izlaganjem »Mediteran – kolijevka mudrosti svijeta« u kojem se pozabavio preobrazbom mudrosti na Zapadu te utjecajem onoga što činimo na ono što nas okružuje. Matulić je utvrdio distinkciju između kozmologije, kozmografije i kozmogonije te potonjoj pridao najviše pažnje objašnjavajući kako je shvaćanje svijeta partikularne kulture ovisno o pripadajućem shvaćanju njegova nastanka. Zapad zahvaća dekadencija, a ta tzv. preobrazba mudrosti ima za posljedicu uništenje čovjeka od strane same moći, te Matulić tvrdi da je znanstvena kozmogonija nužna pretpostavka antropologije, uzete u svom fundamentalnom smislu. Mislav Kukoč (Split) u izlaganju pod nazivom »Mediterranski korijeni globalizacije« obrazlaže kako je globalizacija kao proces prisutna na Mediteranu još od 8000. god. pr. Kr., što sugerira i sam naziv – Sredozemlje. Ono što je omogućilo procese koji su nesumnjivo uvjetovali razvoj mudrosti na Zapadu jest emancipacija *logosa* od *mythosa*. Dokaz

globalizacije kao takve jest sama činjenica da se velik broj predsokratovaca školovao u drugim zemljama. Kasniji su se filozofi također slobodno kretali i školovali na zajedničkom području Mediterana, što je dokaz predglobalizacijskih procesa. Čovjek u vrijeme nakon Aleksandra Makedonskog prestaje biti *zoon politikon*, a filozofija se okreće pojedincu i individualnom traženju sreće. Na kraju izlaganja Kukoč zaključuje kako još od renesanse Mediteran više nije aktivno uključen u svjetska kretanja, te kako se sada nameću neke stare i novije velesile poput SAD, Japana, Kine i Indije, sve smještene na Pacifiku, koji postaje novo *Sredozemlje*. Pitamo se može li Mediteran, zahvaljujući svojem multikulturalizmu, te uz pomoć kulturne tradicije povratiti svoje mjesto u modernom globalnom društvu ili smo osuđeni na daljnju ekonomsku i intelektualnu provincijalizaciju drevnog ishodišta zapadne filozofije? Sličnom se temom, ali pod drugim vidom, bavio Alen Tafra (Pula). On u referatu »Mediteran kao paradigma globalizacije«, na tragu F. Nietzschea, O. Spenglera te poznatog djela M. Bernaulta *Crna Atena*, podvrgava kritici ideološka prisvajanja tradicija poniklih na Mediteranu. Autor smatra da je globalizacija koja rasteže i razrjeđuje civilizaciju produkt pluralizma mediteranske kulture te u tome vidi glavni problem. Preko primjera egiptofobije Tafra uspostavlja vezu između mrtvih kultura starog vijeka i egocentričnih i rasističkih pobuda današnjice te, pozivajući se na Nietzschea, tvrdi kako se filozofiju može okriviti za dekadentnu europsku kulturu, a kao ishodište te dekadencije navodi Aleksandriju. Estella Petrić Bajlo (Zadar) u izlaganju »Britanija i Mediteranija« objašnjava utjecaj multikulturalnosti i tradicije Mediterana na Britaniju. Autorica se unutar ove teme bavi problemom identiteta, definirajući ga kao projekciju drugog u preispitivanju vlastitosti, te tu nalazi korelaciju Mediterana i Britanije. Naime, na tom je principu Britanija od Rima preuzela ideju grada te je tako stvoren mit o multikulturalnosti Britanije. Također daje kritiku jednoznačnosti (linearnosti) povijesnog razvoja na Mediteranu, te dovodi u pitanje raskol između *logosa* i *mythosa*. Zadnji je predavač u prvoj od četiri sesije prvog dana simpozija bio Joško Božanić (Split). U svom izlaganju »Studia Mediteranea« ponajviše se bavio iskustvom paradoksa koje smatra isključivo mediteranskim iskustvom. Autor vjeruje da je upravo iskustvo paradoksa temelj dijalektičke spoznaje. Nadalje Božanić definira more kao medij kojim se Mediteran služio da bi se pretvorio u ishodište multikulturalizma i predglobalizacijskih procesa. Uslijedila je rasprava čija je glavna tema bila održivost svjetskog ethosa, tj. pitanje je li na

globalnom planu moguće uspostaviti i održati određene etičke principe?

Pavo Barišić (Split/Zagreb) otvorio je drugu sesiju izlaganjem »Je li istina cjelina?«. Na početku je istaknuo kako se istina otkriva, te naveo razne filozofske pristupe istini tijekom povijesti od Parmenida i Aristotela pa sve do Heideggera i njegova poimanja koje se manifestira pokazivanjem i neskrivenošću. Posebno se zadržao na Hegelovu poimanju istine kao cjeline koja je ideja potpune izrecivosti. Postavio je pitanje o istini kao uporištu u današnjem vremenu te ukazao na sveopću dekadenciju i nihilizam u pogledu vrednota. Ako je istina cjelina, onda je neistina odsutnost istine, a ako nije, onda je neistina dio istine. U kontekstu globalizacijskih procesa i sveopćoj povezanosti sve manje je neskrivene istine, čovjek se nalazi na putu ka zatamnivanju istine poplavom informacija i dezinformacija. Definiranje istine ovisi o raznim perspektivama u kojima s ona sagledava. Stoga autor daje svoje viđenje da istina nije cjelina, no to ne umanjuje njezino značenje. Naposljetku Barišić izriče svoju završnu tezu da je istina počelo prema kojemu se može spoznati laž. Nenad Malović (Zagreb) u svom radu »Meditacija kao filozofska metoda« iznosi svoje poglede u korist meditacije koja je u mogućnosti voditi čovjekovov. Egzistencijalna dihotomija uvjet je za filozofiju, a participacija u transcendenciji svojevrsni je prekid s *mythosom*. Malović također spominje dekadenciju filozofije u moderni pod utjecajem znanosti, te ističe meditacijsku metodu kojom se u filozofiji istražuje cjelina. Josip Čirić (Zadar) u svom je izlaganju krenuo u ponešto drugačijem smjeru od svojih prethodnika. Njegovo izlaganje »Socijalne mreže i filozofske škole« počinje mislima Carlylea i Nietzschea kako pojedinci pišu povijest, tj. kako ideje stvaraju ideje, pojedinci stvaraju ideje te kultura stvara samu sebe. To autor dovodi u pitanje, no djelomično i potvrđuje svojom analizom Durkheimova i Collinsova pristupa. Daje mnoštvo grafičkih prikaza napravljenih na principu socijalnih mreža u kojima se jasno mogu vidjeti sve veze među glavnim filozofima pojedinih škola i njihovih učenika, te smjer u kojem pojedine škole idu nakon smrti njihovih osnivača. Sead Alić (Zagreb) u svom je izlaganju »Usmeno i pismeno (mediteransko) iskustvo« zastupao tezu da sve što jesmo, jesmo na temelju posredovanja. Mediji se ovdje promatraju u drukčijem kontekstu negoli u izlaganju Joška Božanića. Čovjek je ovdje medij kroz koji se realizira subjektivni duh, te se u ovom kontekstu ponovno spominje odnos *logosa* i *mythosa*, koji se na specifičan način uspoređuje s odnosom Sokrata i Nietzschea. Ponovno se kao svojevrsna nit što se provla-

či kroz većinu izlaganja navodi dekadencija, ovdje u kontekstu govora, zbog koje mediji postaju iskrivljeni. Tako smo došli do paradoksalne situacije u modernom vremenu da upravo mediji onemogućuju komunikaciju. Rasprava se poslije ove sesije ponajviše bazirala na izlaganju Pave Barišića koji je tako u više navrata dobio priliku braniti svoju tezu da istina nije cjelina nego počelo.

Prva popodnevna sesija počela je izlaganjem Aleksandre Golubović (Rijeka) pod naslovom »Moguća anticipacija kozmoloških putova kod Hermana Dalmatina«. Nakon kratkog uvoda, u kojem autorica objašnjava značenje astrologije i astronomije kod Platona i Aristotela te arapskog pogleda na pojam biti ili esencije, izlaže se glavna tema: dokazivanje stvoritelja. Autorica uspoređuje biti kod Hermana Dalmatina sa putovima Tome Akvinskog. Zajedničko im je da su dva roda svih gibanja stvaranje i rađanje, dok ostali rodovi pripadaju drugotnom pomoćniku što se pokorava volji prvoga. Stvaranje je, od prapočetka, stvaranje počela ni iz čega, rađanje je pak iz prije danih počela sve do sada, no ništa nije bez uzroka, prije svega je nužno. Jedno. Prvi je uzrok jedan i jednostavan, stalan i nepokretan te time omogućuje gibanje. Budući da je Herman Dalmatin prevodio Aristotela s arapskog na latinski, autorica smatra kako je moguće da je Toma Akvinski čitao i *De essentis* te da je od Hermana Dalmatina dobio ideju za formuliranje svojih putova. Naime, upravo ono što Dalmatin tvrdi Toma je razradio i sistematizirao. Bruno Ćurko (Zagreb) u svom prilogu »Toma Akvinski i Juraj Dragišić o mjestu i mjesnom gibanju anđela« uspoređuje Tomin nauk o anđelima, koji on izlaže u prvom dijelu, točnije u pedeset i drugom pitanju svog djela *Summa theologiae* i Dragišićevu angeologiju u djelu *De natura caelestium spirituum quos angelos vocamus*. Autor potvrđuje poznatu činjenicu da je Dragišićevo djelo pod utjecajem Tome Akvinskog, no također navodi brojne razlike, ponajprije u korištenim izvorima od strane jednog i drugog. Što se samog nauka tiče, on je poprilično sličan. Za oba filozofa anđeli nisu umješteni, jer nisu tijela, što je stav koji preuzimaju iz Aristotelove *Fizike*. Ivana Zagorac (Zagreb) je svoje izlaganje »Petar Pavao Vergerije stariji – *studia liberalia* i odgoj slobodna čovjeka« počela objašnjavanjem značaja renesanse tj. humanizma kao razdoblja u kojem se nastavlja napredak, nasuprot uvriježenom mišljenju da renesansa nije ništa doli imitacija antike. Potom prelazi na Vergerija, koji je svojim programom odgoja mladića u duhu kreposti humanizma izvršio značajan utjecaj na humanizam. Vergerije u tom programu naglašava važnost mudrosti koja je zadana kao cilj stu-

dija i koja jedina omogućava ostvarenje slobode. Kao osnovu razumijevanja vrijednosti svoga doba te razumijevanja tradicije, Vergerije ističe dijalog. Autorica pri kraju svog izlaganja ponovno ukazuje na veliki utjecaj Vergrijeva pedagojskog traktata, te ističe kako je i sam Vergerije koristio iste principe pri pisanju ovog istaknutog djela. Posljednji izlagač prve popodnevne sesije bio je Krešimir Čvrlijak (Zagreb) s temom »*Paradoxa* Nikole Statilića Zubana Trogirana (g. 1500.) i *Paradoxa stoicorum* Marka Tulija Cicerona (g. 46.)«. Čvrlijak upućuje na rad jednog, ne posve istraženog, hrvatskog renesansnog mislioca te na njegovo kratko djelo od samo jedanaest folija u kojem se Nikola Statilić, pod utjecajem Cicerona, bavi temeljnim etičkim pitanjima. Iako je iz tog djela jasno da Statilić nije pretjerano filozofski obrazovan, autor ističe da valja pomnije proučiti njegov život i rad, kako bi se razjasnilo je li ovo djelo početak ili je pak krajnji domet filozofskog rada Nikole Statilića. Poslije sesije ponovno je uslijedila rasprava u kojoj je ponajviše bilo riječi o kozmološkim dokazima Tome Akvinskog, te o izvorima koje je Sv. Toma koristio i je li jedan od tih izvora bio Herman Dalmatin i njegovo djelo *De essentis*.

Drugu je popodnevnu sesiju otvorio Ivica Martinović (Zagreb) izlaganjem »Boškovićeveci na hrvatskim filozofskim učilištima 1770.-1834.«. Autor sustavno i kronološki izlaže tko je sve poučavao Boškovića u Hrvatskoj u navedenom vremenskom razdoblju, počevši od isusovaca Antuna Pilippena, Franje Volkovića i Mirka Mihalja, preko pavlina Kandida Šošterića i Andrije Švagelja do franjevac Aleksandra Tomikovića i Dominika Marinovića, da spomenemo samo neke. Prvo državno učilište koje je imalo predavanje o Boškoviću i njegovoj filozofiji bilo je Riječka Carsko-kraljevska akademija 1776. g., a po kontinuitetu naučavanja Boškovićeve filozofije prirode prednjači Kraljevska Akademija u Zagrebu. Završni rezultat sustavnog istraživanja boškovićevaca putem sačuvanih filozofskih tezarija sastoji se od čak 18 imena: tri isusovca, dva pavlina, osam franjevac, te jedan profesor na Riječkoj akademiji i četiri na Zagrebačkoj. Zlatko Juras (Split) imao je izlaganje pod naslovom »Anticipacija teorije relativnosti u Boškoviću«. Juras traži naznake teorije relativnosti u Boškovićevu djelu *Teorija prirodne filozofije*. Autor je uvjeren kako je Bošković anticipirao teoriju koje je uslijedila mnogo kasnije, te naglašava kako je Bošković pomno slijedeći svoju, nadasve jednostavnu, teoriju s lakoćom došao do poprilično apstraktnih i za svoje doba upravo nevjerojatnih saznanja. Referat Tončija Kokića (Split) »Hrvatska filozofska baština: Marijan

Petras o nastavi filozofije i logike« pobudio je žustru i dugu raspravu na kraju sesije. Rad polazi od Petrasova stava da filozofiju treba u uvoditi u nastavu kao nastavno načelo i kao nastavni predmet. Autor obrazlaže čitav Petrasov naum glede reforme nastave filozofije i logike te nastave uopće. Petras je, naime, bio zagovornik uvođenja nastave logike i filozofije u srednjim i učiteljskim školama. Kokić ističe kako se promišljanje opravdanosti uvođenja nastave filozofije i logike kao posebnog predmeta može proširiti na različite obrazovne stupnjeve. Posljedni izlagač prvog dana bio je Dževad Zečić (Zenica), koji je u konciznom izlaganju na temu »Srednjovjekovna arapska logika u Bosni i Hercegovini« prikazao dvije najznačajnije škole srednjovjekovne arapske logike po uzoru na Aristotela: »zapadnu« ili »bagdadsku« sa znamenitim Al-Farabijem kao glavnim predstavnikom, te »istočnu« čija su dva najznačajnija predstavnika bili Ibn Sina (Avicena) i Ibn Haldun. U XVI. stoljeću, kada te dvije škole bivaju pomirene, dolazi do značajnog uzdizanja autora na području aristotelovske logike s prostora Bosne i Hercegovine, Hasana Kafije Pruščka, Muhameda sina Muse Bošnjaka – Allameka i mnogih drugih. Autor na kraju dodaje kako su djela navedenih autora sačuvana u rukopisima, kako u tim djelima logička problematika obuhvaća tradicionalne temelje logike, no naglašava kako je u središtu pozornosti ipak učenje o silogizmu. Nakon izlaganja uslijedila je opsežna i živa rasprava. U središtu pozornosti našla su se izlaganja Bruna Čurka i Krešimira Čvrljka, a ponajviše izlaganje Tončija Kokića.

Drugi dan simpozija započeo je sesijom o antičkoj filozofiji. Željko Škuljević (Zenica) tematizirao je odnos Sokrata prema hedonizmu. Problematičnost Sokratova lika i njegova odnosa prema Platonu dodatno je naglašena povezivanjem Sokrata s kirenskom školom, koja je u povijesti i poznata kao sokratovska. Škuljevićeva je teza da to nije slučajno, a budući da se filozofska škola koja je dobila ime po Sokratu naziva hedonističkom, zaključak kako je i sam Sokrat na ovaj ili onaj način prakticirao hedonizam dobiva na plauzibilnosti. Sokrat kakvog poznajemo iz udžbenika filozofije Platonov je Sokrat, uljepšan i pomalo idealiziran lik učitelja jednog od najvećih filozofa u povijesti. Ističući da hedonizam i aristotelovski eudajmonizam nisu nužno međusobno isključivi, Škuljević također smatra da otkrivanje pravog Sokrata ne bi nimalo narušilo njegovu sliku u povijesti, nego bi samo moglo pridonijeti boljem razumijevanju povijesti filozofije i njene unutarnje dinamike. Dalibor Lovrić (Split) održao je izlaganje o Aristotelovu shvaćanju intencio-

nalnosti, kako je to izloženo u *De Anima*. Lovrić počinje iznošenjem osnovnih problema povezanih s intencionalnošću, osvrnuvši se posebno na Brentanov pojam *inegzistencije* i njegovu neprevodivost na fizikalistički jezik, a zatim pokušava povezati Aristotelove poglede s modernim stajalištima i argumentira kako je Aristotel svoj pojam intencionalnosti razvio prije svega u naturalističkim terminima, koristeći se kauzalnom teorijom percepcije. Vani Roščić (Zadar) govorila je o pojmu vjerojatnog u Aristotelovoj teoriji pjesništva. Usredotočivši se na razliku između onoga što se dogodilo i onoga što bi se tek moglo dogoditi, između istinitoga i sličnoga, između mogućega i nemogućega, referentica je pokazala kako Aristotel preko tih razlika ukazuje na filozofsku dimenziju pjesništva i utemeljuje autonomiju umjetničkog djela, čija je koherencija neovisna o izvanjskim logičkim i empirijskim zakonitostima. Borislav Dadić (Zadar) skrenuo je pažnju na originalnu filozofsku djelatnost Severina Boetija, a pogotovo na njegova metafizička istraživanja. Tu se ističe Boetijevo razlikovanje između *esse* i *id quod est* te njihov odnos u konkretnom biću. To je razlikovanje između pojedinačnog bića i onoga po čemu to biće jest, čime se naslućuje kasnija Tomina razlika između biti i bitka. Boetije se koristi i učenjem o participaciji, ali to nije participacija na Platonovim Idejama, već participacija na *esse*. Time Boetije objašnjava stvaranje svijeta *ex nihilo* i stalnu ovisnost svijeta o Prvom Uzroku, kao i djelomično dobro stvorenih bića, koje je rezultat participacije na Dobru *per se*. O Boetiju je govorio i Marko Vučetić (Zadar), koji je istaknuo njegovu ulogu posrednika između grčke i skolastičke filozofije koji je svojim brojnim prijevodima i komentarima, prije svega Aristotela, potaknuo srednjovjekovne filozofe na proučavanje velikih grčkih mislilaca i nastavljanje njihovih postignuća. Njegovi originalni prinosi očituju se prije svega u raspravi o problemu univerzalija i u iznimno nezahvalnoj zadaći stvaranja latinske filozofske terminologije, čime je Boetije osigurao svoje mjesto u svim budućim povijestima filozofije.

Drugu je sesiju otvorio Josip Mužić (Split) izlaganjem o Augustinovu shvaćanju tolerancije i zajedništva sa zlima. Augustin u raspravi koristi evanđeosku parabolou o žitu i kukolju, a temeljna je teza da kao što su pšenica i kukolj pomiješani sve do žetve, tako su i dobri i zli pomiješani na ovom svijetu i tako će biti sve do Sudnjega dana. Jedna od osnovnih kršćanskih istina jest grešnost svih ljudi te da nitko nema pravo osuđivati druge, već im treba pomoći da se poprave i izvesti ih na pravi put, jer nada u spasenje grešnika nikada ne nestaje. Kršćani ne smiju živjeti

izvan stvarnosti, a konačnu razdiobu može izvršiti samo Bog. Ipak, u posebno teškim slučajevima, Augustin dopušta i kaznene mjere prema zlima koje mogu biti i isključivanje iz zajednice, ali u tom bi slučaju to trebalo učiniti tako da se šteta za isključene svede na najmanju moguću mjeru. Željko Kaluđerović (Novi Sad) prikazao je razumijevanje pravde u sačuvanim stihovima Solonovih elegija. U tim se stihovima vidi Solonova sklonost da zakone i pravdu u prvom redu shvati kao ljudsku tvorevinu, ne oduzimajući istovremeno legitimitet zasnovanosti običajnog u božanskom poretku svijeta. Kaluđerović naglašava kontekst Solonova djelovanja; naime, Atenjani su mu dali široka zakonodavna ovlaštenja za reforme kako bi izveo polis iz krize. Solon je povukao radikalne poteze, ali to nije značilo niveliranje razlika između aristokracije i *demosa*. Konačno, u Solonovu viđenju pravde vidi se njegova sklonost da je shvati kao distributivnu, tj. geometrijski razmjernu. Pravednosti se dotaknula i Marita Brčić (Split), koja je kritizirala tezu Marthe Nussbaum da se može povući paralela između Aristotelova shvaćanja samilosti i Rawlsova pojma izvornog položaja. Naime, analizirajući Aristotela, Martha Nussbaum kaže kako je osjećaj samilosti temeljna ljudska emocija koja služi kao most prema pravednosti. Ključan je moment identifikacija s patnikom i osjećaj kako se to može dogoditi i nama. Nadalje, Nussbaum misli da je to analogno izvornom položaju u političkoj filozofiji Johna Rawlsa, u kojem subjekti sklapaju takav društveni ugovor koji će omogućiti relativno pristojnu egzistenciju i onim članovima društva kojima je najgore. Marita Brčić propituje valjanost takve usporedbe navodeći kako je nezainteresiranost jedna od osnovnih karakteristika subjekata u Rawlsovoj teoriji, s tim da nezainteresiranost ne znači nužno i manjak osjećaja za pravdu. Dejan Donev (Skopje) govorio je o etici sv. Klimenta Ohridskog, koji je ne samo svetac, već i prvi makedonski etičar. Neosporno je da mu je etika religiozno motivirana, ali je ujedno i univerzalna, jer Boga shvaća kao univerzalni *ethos*. Kod njega se mogu prepoznati i natruhe kategoričkog imperativa ('»Nemojmo samo bježati od zla, već i činimo dobro!«'). Sveti se Kliment zalagao za svačije pravo slobodnog izbora, a iznimno je značajan za makedonsku znanost i kulturu budući da je upravo on osnovao Ohridski univerzitet. Sesiju koja je uslijedila nakon stanke za ručak otvorila je Iva Mršić (Zagreb) izlaganjem o važnosti mediteranskih »vizionara« de Dominisa, Petrića i Boškovića za svijet. Davši svoj prinos promjeni svijeta u povijesti, ti su velikani anticipirali na njegovu eshatološkom dovršenju, što znači da su aktivno ispunjavali

Kristovu zadaću privodeći svijet Bogu dok ne bude »sve u svemu« i tako pokazali koliko pojedinci mogu biti značajni za čitavu civilizaciju i pripomoći metafizičkom razvoju povijesti i ostvarenju *eshatona* u drugom Kristovu dolasku. Dražen Zetić (Zagreb) usredotočio se na tragične sudbine Giordana Bruna i Girolama Savonarole, istaknuvši njihovo dinamično i aktivističko shvaćanje vjere. Zetić je upozorio kako je i Katolička crkva u tim slučajevima iznevjerila svoje poslanje, zanemarijući duboku kršćansku istinu prema kojoj je svaki čovjek slika Božja i kako je kler tu da služi ljudima i ostatku Crkve, a ne obratno. Uzroci tih pogrešaka mogu se potražiti i u krutoj teološko-crkvenoj hijerarhiji koja često otežava dijalog, a pogoduje jednosmjernom monologu i isključivim interpretacijama danih evanđeoskih istina i vrijednosti. Neprikosnovene istine i statična slika svijeta često su znali biti pretpostavljeni dostojanstvu i nepovredivosti osobe. Jedini su način za preobrazbu ljudskih odnosa kajanje i oprost i jedino se tako čovjek može približiti čovjeku i vratiti se u autentičnu egzistenciju. Fulvio Šuran (Pula) govorio je o odnosu alkemije i filozofije od 12. do 14. stoljeća, s posebnim osvrtom na traktat *Pretiosa Margarita Novella* liječnika Pietra Bona da Ferrare. To djelo, napisano 1330. u Puli i tiskano 1546. u skraćenom i parafrastičnom izdanju Janusa Licinius Therapusa, izvršilo je izniman utjecaj na sve buduće naraštaje alkemičara. Posljednje izlaganje ove sesije održala je Dafne Vidanec (Zagreb) koja je tematizirala značenje vrline u današnjem svijetu. Autorica se zapitala na koji je način moguće ostvariti podudarnost mišljenja i djelovanja, što je prema Heideggerovu mišljenju osnova autentičnosti egzistencije kojoj teži svako osjećajno i razumno biće. Također se osvrnula na pojam vrline, posebice na Sokratovu tvrdnju da je znanje vrlina i pokušala istražiti koliko znanje danas pridonosi razvoju vrline i kako bi u odnosu na te dvije sfere ljudskog duha trebalo ustrojiti odgoj mlađih naraštaja. U tom se kontekstu prepoznaje izniman potencijal etike vrline (*virtue ethics*), koja u prvi plan vraća izvorno Aristotelovo shvaćanje vrline i ljudskog dobra, a danas se posebno razvija u anglosaksonskom filozofskom krugu. Posljednji krug izlaganja otvorila je Gordana Škorić (Zagreb), koja je prikazala shvaćanje odnosa umjetnosti i ostalih sfera ljudskog djelovanja u misli Ortege y Gasset. Usredotočila se na knjigu *Dehumanizacija umjetnosti*, koja je svojevrсни manifest avangarde u Španjolskoj i u kojoj se tematiziraju problemi umjetnosti kao simptoma i simbola epohe, odnosa kulture i života, umjetnosti i politike. Referentica je istaknula najznačajnije elemente po kojima Ortega y Gasset može biti

iznimno aktualan u suvremenim raspravama o estetici i umjetnosti, prije svega u postmodernističkim temama i pitanjima o statusu subjekta. Predrag Režan (Zadar) tematizirao je problem islama u današnjem svijetu. Islam se obično percipira kao fanatična religija koja svoje sljedbenike obvezuje na širenje Božje riječi, čak i pod cijenu nasilja. Režan se usprotivio takvu shvaćanju tvrdeći da takva ocjena može proizaći samo iz površnog poznavanja islamske vjere i nedovoljne upućenosti u Kur'an. Izlagač smatra da je islam izvršio posebno snažan utjecaj na kulturu, znanost i umjetnost srednjovjekovne Europe, sa značajnim doprinosima i u novom vijeku. Pogrešna i zlonamjerna interpretacija Kur'ana koja se fokusira samo na nasilne citate (»ajeti mača«) može lako iskriviti bit islama i njegovu temeljnu poruku koja je ljubav. Posljednje izlaganje na drugim »Mediterskim korijenima filozofije« održao je Hrvoje Relja (Split) na temu nematerijalnosti uma u filozofiji Stanleya Lewisa Jakija. Jaki poimanje i svijest smatra specifičnim elementima umnog djelovanja te pomoću njih pokušava dokazati nematerijalnost uma. Naime, poimanje prema Jakiju prethodi svakoj formalizaciji, a formalizacija je srž umjetne inteligencije. Svijest pak ukazuje na autoreferentnost uma, a autoreferencija je prema Gödelovim teoremima neostvariva u formalnim sustavima, a time i u materijalnim strukturama.

Time je završen službeni dio programa, a Mislav Kukoč, predsjednik Organizacijskog odbora simpozija, zahvalio je svim referentima uz nadu da će treći »Mediterski korijeni filozofije« prerasti u skup šireg međunarodnog karaktera. Također je najavio tiskanje zbornika radova s prva dva održana skupa. Posebnu zahvalu uputio je studentima koji su prisustvovali radu simpozija. Sutradan, 29. ožujka 2008., za izlagače je organiziran izlet u pustinju Blaca na otoku Braču. Skup je, kao i prošle godine, obilovao zanimljivim pitanjima, žustrim raspravama, a do izražaja je prije svega došao pluralizam filozofskih stavova i orijentacija, te interdisciplinarni karakter izlaganja, a time je potvrđena činjenica da je ovakav znanstveni skup upravo ono što je trebalo Splitu kao gradu bogate humanističke tradicije. To je ujedno i najbolja preporuka za treće »Mediterske korijene filozofije«, za koje se nadamo da će nastaviti stopama svojih prethodnika i ponuditi nove perspektive za promišljanje filozofske problematike nastale u mediteranskom filozofskom krugu, što je čini filozofskom problematikom zapadne civilizacije uopće.

Emil Kušan
Ljudevit Hanžek

Razgovor povodom objavljivanja knjige Marijana Krivaka, *Protiv!*

Marijan Krivak, filozof, izvršni urednik časopisa *Filozofska istraživanja*, autor knjige *Filozofijsko tematiziranje postmoderne* (Zagreb, 2000.) objavljenoj u biblioteci istoimenog časopisa, te autor koji objavljuje pretežno filozofske i filmološke tekstove u različitim medijima (tisak, radio, internet), objavio je nedavno (potkraj 2007.) još jednu, novu knjigu u već spomenutoj biblioteci, a riječ je o knjizi jasnog (i glasnog) naslova *Protiv!*. Podnaslov knjige, *Fragmenti o postmodernizmu, medijima, politici, Americi... i filozofiji*, ne govori samo o primarno najvažnijim tematskim okvirima koji se nalaze unutar knjige već i o rasponu suvremenosti interesa što ih autor razrađuje. Upravo ta filozofska težnja za suvremenosti i aktualnošću bila je povod razgovoru koji je organiziran u net kulturnom klubu MaMa, 9. travnja 2008. godine. Razgovor, u kojem su najviše, uz autora, sudjelovali Petar Milat, Leonardo Kovačević i Igor Marković, problematizirao je velikim dijelom poglavlja u knjizi koja su zorno ukazivala na potrebu postavljanja pitanja o suvremenosti. Utoliko ih je bolje spomenuti redom: »Postmodernizam (ni)je amerikanizam?«, »Postmodernost stanje i znanje«, »Ponešto o medijima«, »O smislenosti filozofijskog angažiranja«, »Politika« (najobimnije i u razgovoru najzastupljenije poglavlje), »Tvrđava Amerika« i »Film *PROTIV!*«.

U razgovoru je, dakle, istaknuta usmjerenost autora prema filozofijskim temama novijeg datuma, koje su velikim dijelom inspirirane razobličavanjem fenomena kojima tradicionalno filozofijsko razmišljanje ne posvećuje dovoljno pažnje. Stoga i nije neobično što se u razgovoru načela tema Krivakova odnosa prema postmoderni, okosnici prethodne knjige, koja se u ovom kontekstu neizbježno morala preispitati s obzirom da je postmoderna zastupljena i u drugoj knjizi. Prema autoru, ova preokupacija nije trajna, već je više riječ o filozofijskoj potrebi da se prokrči put prema drugim pitanjima koja se u knjizi posebno javljaju kao novonastala nužnost promišljanja vremena. Ta pitanja – koja su se velikim dijelom spominjala i u knjizi i u razgovoru – jesu: mediji, kultura (i kao ideologija i kao amerikanizam) i film. Kao što je i istaknuto, riječ je o kritičkom razumijevanju i iščitavanju ovih fenomena koja su kod Krivaka potpomoćnuta i mnogim suvremenim autorima (Debord, BILWET, Čačinović, Baudrillard, Wark, Gržinić, itd.) koji mu pomažu da ta pitanja kontekstualizira svojim iščitavanjem u politici, kulturi i filozofiji. Posebno je istaknuto i Krivakovo tematiziranje filmova (u knjizi filmo-

loškim kritikama, ali i filmskim kritikama što ih autor neumorno piše u raznim medijima) što sve više dobiva jedno posebno, vlastito, pretapanje filmoloških i filozofskih tema koje se nužno razotkrivaju u takvom diskursu.

No, nedvojbeno je najviše pozornosti posvećeno ključnom području politike koje, čini se, velikim dijelom objedinjuje najvažnija promišljanja suvremenosti kod Krivaka. Neizbježne utjecaje koji se reflektiraju u mišljenju Marxa, Žižeka, Hardta i Negrija, Agambena, Badioua i drugih, autor je naglasio samo kao poticaje da se izrazi jedan suvremeni vid kritičkog promišljanja politike.

Na kraju je zanimljivo spomenuti dvije kritičke primjedbe koje su neki od sugovornika uobličili u svojim komentarima o Krivakovim promišljanjima u knjizi. Prva je došla od Leonarda Kovačevića, urednika Trećeg programa Hrvatskog radija, filozofa i prevoditelja, koji je napomenuo da se neke Krivakove filozofske teme, posebno one u politici, odlikuju nedovoljno dubokom analizom problema kojima se bave. Naime, Kovačević je smjerao zapravo kritizirati Krivakovo isticanje previše općenitih mjesta koja, doduše, kritički usmjeravaju svoju oštricu prema problemima suvremenosti, no ne i dovoljno razrađenu analizu nastanka i razrješenja tih fenomena. Autor je odgovorio da neke opaske možda i jesu održive, ali da je prije svega riječ i o svjesnoj namjeri da se neke teme tek problemski naznače, kako bi se filozofski artikulirane i potaknule na razmišljanje. Na to je Petar Milat, voditelj net kluba MaMa, nadodao da je riječ o općem nepostojanju pravih analiza suvremenih, a posebno lokalno artikuliranih, filozofijsko-politoloških i filozofijsko-ekonomskih analiza koje bi uopće davale jasniju sliku situiranosti u suvremenom svijetu. Utoliko je Krivakova knjiga dragocjena jer, iako možda samo načelno i filozofijski, odrađuje taj dug u pravom smjeru promišljanja problema što ih tek treba razraditi u punom zamahu. I time je na kraju, Krivakova knjiga *Protiv!*, kao i razgovor o njoj, postigla svoj cilj: izašla je iz vlastitih stranica, te je govor o filozofskom promišljanju aktualnog prebacila u domenu onih širih pitanja što ih je potaknula.

Snježan Hasnaš

Tribine Sekcije za filozofiju medija

Masovni mediji su bez ikakve dvojbe postali značajnom kulturnom institucijom i najvažnijim sredstvom javne ekspresije u suvremenom društvu. Mediji ulaze u sve kutke javnog, ali i privatnog života donoseći nam riječi, slike, ideje i informacije. Ono imaginarno i ono stvarno preklapaju se u mnogim oblicima, često nerazlučeni ili zamijenjenih pozicija. Koordinate našeg komuniciranja, ali i razumijevanja svijeta, bitno su određene suvremenim medijskim komuniciranjem; mediji su jedan od najutjecajnijih izvora stvaranja određene slike zbiljnosti. Od tehnoloških novotarija za stvaranje iluzornih svjetova, do monopolista nad izgovorenim riječju, od posrednika u komunikaciji do komunikacijskog subjekta, mediji traže filozofsku pažnju. U kontekstu globalnih medijskih igara, sve je izraženija potreba za refleksivno utemeljenom i kritički aktualiziranom promišljanju medija samih. Tako i filozofija medija sve više iz filozofske egzotike i preživljavanja na marginama filozofskog interesa pronalazi svoj put do središta *ozbiljnih* kritičkih analiza. A onedavno se u Hrvatskoj i institucionalno osnažila.

U okviru Hrvatskog filozofskog društva, a na inicijativu dr. sc. Seada Alića, krajem 2007. godine sa radom je počela Sekcija za filozofiju medija. Istovremeno je u Zagrebu osnovan i Centar za filozofiju medija i mediolška istraživanja (www.sizif.org) aktivno se prihvaćajući organiziranja tribina, kao prvih aktivnosti iz široko zamišljenog djelokruga Centra. Blisko surađujući s ciljem afirmacije filozofije medija, Sekcija i Centar su 5. svibnja 2008. započeli sa javnim »Uvodnim predavanjima u razgovore o filozofiji medija« razgovarajući o knjizi *Razumijevanje medija* Marshalla McLuhana, tek izašloj u hrvatskome prijevodu (Golden marketing – Tehnička knjiga, Zagreb 2008.).

Livia Pavletić, koordinatorica Sekcije za filozofiju medija, u uvodnoj je riječi predstavila Sekciju, kao osnovne ciljeve istaknuvši promicanje svijesti o nužnosti promišljanja i filozofijskog valoriziranja stavova i teza koje trenutno određuju poziciju medija u suvremenom društvu. U svojim aktivnostima Sekcija je usmjerena na medijske aspekte svakog mišljenja te kroz takav kontekst orijentirana na promišljanje povijesti posredovanja filozofijske misli (govorom, pismom, tekstom, tiskom, elektronikom...) uz nužno osvještavanje o postojećim šumovima u komunikaciji koje sobom donosi svaki novi medij. Mirjana Paić, predstavnica izdavača, istaknula je značaj hrvatskoga prijevoda ove McLuhanove

knjige koji otvara put pravoj recepciji misli Marshalla McLuhana u Hrvatskoj. Iznimno popularan za života, McLuhan je istovremeno bio kritičar medija i objekt medija, radi čega je slojevitost njegove misli često upadala u zamku interpretacijske pomodnosti. »Ponovno otkrivanje« McLuhana, naglasila je Nada Zgrabljčić Rotar, u Hrvatskoj potpomognuto i ovim prijevodom, podsjetilo nas je na autora mnogih izjava koje su danas postale općepoznatim frazama: medij je poruka, sadržaj medija je novi medij, mediji su proizvođači ljudskih osjetila... Čovjekov »mozak sada se nalazi izvan lubanje, a živci izvan kože« (str. 56). McLuhanova budućnost postala je naša sadašnjost. Nada Zgrabljčić Rotar, uz isticanje osnovnih načela McLuhanove misli te raznolikih teza knjige, tematizirala je i recepciju McLuhana u posljednjih deset godina.

Razumjeti medije znači razumjeti na koji način ono posredstvom čega dolazimo do spoznaje utječe na nas i kako nas određuje. U tome smislu, navodi Sead Alić, ova knjiga predstavlja pokušaj redefiniranja naše spoznaje, jer razumjeti medije je daleko više od razumijevanja medija kao posrednika. Jedino istraživanjem vrtloga u koji smo uvučeni gomilom reklama, žutog tiska i medija koji iskrivljuju, jedino njegovim osvještavanjem, možemo se nadati iz njega izaći. McLuhanovo propitivanje odnosa usmenog i pismenog ocrta i našu kulturu kao pismenu, čije definiranje na takvim osnovama otvara moguć put razumijevanja naše svijesti, ali i podsvijesti, civilizacije, jezika. Spoznaja dolazi na kraju, uvijek vidimo prošlost u retrovizoru. Alić zaključuje da čitati McLuhana znači pristupati sa različitih pozicija, ne zatvarajući se u okviru jedne znanosti ili discipline. Iako su se McLuhanove teze javljale i prije njegovih analiza, on im je pristupio na posve osobit način, tijekom svoga života napuštajući materiju i ponovno joj se vraćajući u cikličkim promišljanjima, ostavljajući svojim čitateljima trajan zadatak otkrivanja utjecajnog mislioca ispod slojeva medijski konstruiranog *celebrityja*.

Druga tribina, održana 19. svibnja 2008., ugostila je Divnu Vuksanović, autoricu prve knjige na ovim prostorima koja izrijeком tematizira filozofiju medija: *Filozofija medija: ontologija, estetika, kritika* (Čigoja štampa, Beograd 2007.).

U uvodu Sead Alić ističe da mišljenje ne možemo smatrati neovisnim o svijetu u kojem se nalazimo što kao bitnu problemsku točku izdvaja upravo *posredovanje*. U tome smislu, i filozofija medija jedan svoj zadatak opetovano pronalazi u potrebi promišljanja povijesti posredovanja filozofijske misli. A o suvreme-

nim medijima i društvu, polemičkim i odmjerenim tonom, progovara Divna Vuksanović.

Kao jedan od poticaja za pisanje knjige, autorica ističe činjenicu da se u teorijama medija filozofija uopće ne pojavljuje. U svome pokušaju pristupa medijima sa pozicije filozofije, autorica navodi da je krenula od estetike, kojom se i inače bavi, no pritom otkrivajući da estetičara medija gotovo pa i nema. Uzrok pronalazi u predrasudama da mediji filozofiji nisu dovoljno zanimljivi, da ih ona promatra samo površinski i pristupa im kao fenomenima, ne interesirajući se za ispod-površinske analize. Usmjeravajući se na analizu medija u suvremenosti te na analizu medija masovnih komunikacija (iz kojih isključuje tiskovine i usmjerava se na tehnološki zasnovane medije) ističe da su oni prvobitno osmišljeni u ratne svrhe upravo s ciljem utjecaja na mase, kao i svojevrsgno potiranja mišljenja. U našem sve inteligentnijem okružju, postajemo građani zakrčljalog mišljenja; mediji djeluju zajednički i preuzimaju elemente subjekta, dok smo mi sami, kao slobodna bića – u defenzivi. Autorica ističe da je upravo pitanje slobode ono koje je temeljni motiv pisanja knjige.

Sudeći po prvim aktivnostima Sekcije za filozofiju medija, kao i Centra za filozofiju medija i mediološka istraživanja, od njihova daljeg rada možemo očekivati mnogo. Filozofijsko-medijsko promišljanje već je sad udahnuo dodatnu živost u filozofski život.

Ivana Zagorac

XVI. Međunarodna filozofska olimpijada

U gradu Iași u Rumunjskoj se od 18.-22. svibnja održala šesnaesta Međunarodna filozofska olimpijada. Grad Iași (Jaš) nalazi se u pokrajini Moldaviji, na granici sa državom Moldavijom. To je grad s nešto više od 300 tisuća stanovnika, drugi po veličini grad u Rumunjskoj, nakon Bukurešta. Iași se može nazvati i studentski grad jer broji više od 50 000 studenata koji slušaju svoja predavanja na 5 javnih i tri privatna sveučilišta.

Od 1993. godine Međunarodna filozofska olimpijada (International Philosophy Olympiads – IPO) održava se svake godine u mjesecu svibnju u jednoj od država sudionica. Olimpijada se održava pod patronatom najveće međunarodne asocijacije filozofskih društava FISP-om (Fédération Internationale

des Sociétés de Philosophie), uz suradnju s UNESCO-vim Odjelom za humanističke znanosti, filozofiju i etiku znanosti i tehnologije. Ove godine na Olimpijadi su sudjelovale 23 zemlje: Argentina, Austrija, Bugarska, Danska, Hrvatska, Estonija, Finska, Njemačka, Grčka, Mađarska, Indija, Izrael, Italija, Japan, Litva, Norveška, Poljska, Rumunjska, Rusija, Slovenija, Južna Koreja, Švicarska i Turska.

Hrvatska ekipa na Olimpijadi sudjeluje drugu put. Ovogodišnji hrvatski predstavnici su bili Tanja Ježabek iz Gimnazije Daruvar te Stephanie Strunjak iz XVI. gimnazije u Zagrebu. Uz Tanjinu mentoricu, nastavnicu Jelu Kusaković iz Gimnazije Daruvar, kao i prošle godine, vođa hrvatske delegacije bio je Bruno Čurko iz Instituta za filozofiju.

Otvaranje 16. Filozofske olimpijade održalo se 18. svibnja u dojmljivoj dvorani »Mihai Eminescu« na sveučilištu »Al. I. Cuza«. Otvaranje je započelo neizbježnom učeničko-studentskom himnom *Gaudemus igitur*. Voditeljica ceremonije otvaranja bila je eminentna rumunjska novinarka Andrea Štiriuc. Prva govornica bila je dr. sc. Camelia Gavrilă, ravnateljica školskog inspektorata u Iašiju i potpredsjednica Organizacijskog odbora IPO-a. Nakon nje sudionicima se obratio rumunjski ministar prosvjete, istraživanja i mladeži Cristian Mihai Adomnitei, naglasivši kako će i ovom prilikom učenici u svojim esejima pokazati kako je filozofija potrebna u današnjim vremenima i kako postoji bezbroj aktualnih tema koje vapi za filozofskim preispitivanjem. Uslijedio je govor predstojnika Odsjeka za filozofiju sveučilišta »Al. I. Cuza« Nico Gavrilută koji je ujedno i predsjednik ovogodišnjeg Organizacijskog odbora IPO-a. Nakon njega riječ je preuzeo Peter Kemp, predsjednik FISP-a, koji je naglasio važnost ovog međunarodnog skupa srednjoškolskih učenika. O važnosti filozofije u današnjem svijetu govorio je i William L. McBride, tajnik FISP-a. Prorektor sveučilišta »Al. I. Cuza« Constantin Sălăvăstru naglasio je, kao i većina govornika, kako su svi sudionici samim svojim dolaskom već pobjednici. Eugen Stoica, glavni inspektor Generalnog odjela za školsku naobrazbu Ministarstva odgoja, istraživanja i mladeži Rumunjske pozvao je sudionike da uživaju u poznatoj rumunjskoj gostoljubivosti. Prije samog formalnog otvaranja, Florin Otet (*siva eminencija* ovogodišnjeg IPO-a) pročitala je pismo Pierre-a Sané-a, zamjenika ravnatelja UNESCO-a Odjela za društvene i humanističke znanosti, upućeno sudionicima Olimpijade.

Drugi dan održavanja Olimpijade učenici su pisali eseje. Od četiri zadane teme, tri su bile iz područja filozofije politike, dok je četvrta »Je li osoba identična s tijelom?« usmjerena

na područje filozofije uma. Dok su učenici pisali svoje radove, mentori i voditelji delegacija upoznavali su kulturne znamenitosti Iašija. Grad Iași odlikuju velebne građevine u kojima se nalaze sveučilišta i njihovi odjeli te mnoštvo bogato ukrašenih pravoslavnih crkava i manastira. Nakon što su završili pisanje svojih eseja, situacija se preokrenula. Većina nastavnika i voditelja delegacija su se uhvatili posla i sljedeća dva dana provodili evaluirajući učeničke eseje, dok su učenici imali ispunjeno vrijeme raznim kulturnim i inim događajima.

Trećeg dana, 20. svibnja, ujutro održani su okrugli stolovi za učenike i za mentore. Ovogodišnja tema obaju okruglih stolova je bila »Filozofija kao mjesto interkulturalnog dijaloga«. Referenti na okruglom stolu za nastavnike bilu su Peter Kemp, William L. McBride i Ioanna Kučuradi (članica Upravnog odbora i bivša predsjednica FISP-a). Istaknuta je potreba interkulturalnih dijaloga, a polazišta takvih dijaloga lako možemo pronaći u filozofiji. Isto tako za kvalitetan interkulturalni dijalog, potreban je kritički osvrt na svoju vlastitu kulturu i prihvaćanje drugačijih kulturalnih obrazaca. Učenici su u svojoj raspravi bili žustriji od svojih učitelja. Dok su jedni zastupali tezu kako je multikulturalizam globalizam upakiran u drugačiji omot, drugi su tvrdili kako multikulturalizam ima puno boljih strana od globalizma. Složili su se kako i globalizam ima više pozitivnih strana, ali samo u slučaju kad se pod pojmom globalizam ne misli 'amerikanizacija svijeta'. Kao jedan od konstruktivnih zaključaka učeničke rasprave nameće se teza »Multikulturalizam nam pomaže da otkrijemo sami sebe proučavajući druge i drugačije«.

Na kraju prve dvije evaluacije, međunarodni žiri je odlučio da ove godine uz medalje za prvo, drugo i treće mjesto, te medalje časti, uvede i specijalnu nagradu za učenike koji su pokazali dovoljno znanja i umještosti, a nisu uspjeli osvojiti prve četiri nagrade. Dvanaest ispita upućeno je Upravnom odboru IPO-a, na treći evaluacijski krug. Četvrtog dana Olimpijade za sudionike organiziran je izlet koji je za krajnji cilj imao posjet manastiru Voronet koji je zaštićen kao kulturno blago UNESCO-a. Usputne stanice su bile rumunjske prirodne ljepote, bogato oslikani manastiri... Upravo to i gostoljubivost domaćina razlog su povratka u Iași negdje oko 3 sata ujutro.

Nakon samo nekoliko sati spavanja, svi sudionici su se opet okupili u dvorani »Mihai Eminescu« na završnoj ceremoniji. Isti govornici kao i na otvaranju, zahvaljivali su svim sudionicima i opetovano ih uvjeravali kako su svi već samim dolaskom pobjednici, što je dakako istina. Najprije su se dijelile no-

voutemeljene »specijalne nagrade« (*special award*). Među dobitnicima ove nagrade je i naša učenica Stephanie Strunjak iz Zagreba. Tako je nakon drugog pokušaja (sudjelovanja), Hrvatska osvojila jednu od nagrada. Pobjedničko, prvo mjesto podijelili su Sergiu Matei Lucaci, Maria Alexandra Baneu (oboje iz Rumunjske) te Ian Seidel iz Njemačke. Uz nagrade, svi sudionici dobili su i IPO novine, koje donose sve važne vijesti i poruke s ovogodišnjeg IPO-a.

Međunarodna filozofska olimpijada u svom šesnaestom izdanju napravila je korak dalje. Prvi put na ovom natjecanju sudjelovale su Indija i Danska, a utemeljena je i nova nagrada. Prava vrijednost ovog međunarodnog učeničkog natjecanja, osim promoviranja filozofije među mladim generacijama, jest zasigurno kvalitetno druženje ljudi koji kritički promišljaju svijet oko sebe. Učenici su se vratili u svoje zemlje s mnoštvom novih e-mail adresa nekih novih prijatelja. Možda najbolje ovu olimpijadu opisuje kratka izjava učenika iz Slovenije: »Ja volim sve čudne ljude ovdje. Mladi filozofi, novi prijatelji, drugačija, ali zanimljiva kultura u Rumunjskoj!«.

Bruno Ćurko

Simpozij »Integrativna bioetika i interkulturalnost«

U Sarajevu je 23. i 24. svibnja 2008. u prostorijama Akademije nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine održan Drugi međunarodni bioetički simpozij pod nazivom »Integrativna bioetika i interkulturalnost«. Organizator simpozija je Bioetičko društvo u BiH, a pokrovitelj Akademija nauka i umjetnosti BiH. Bioetičko društvo BiH ovim simpozijem obilježilo je ujedno dvije godine uspješnog rada, tijekom kojih se članovi sudjelovali u radu svih bioetičkih konferencija na području jugoistočne Europe, te organizirali tribine u gradovima Bosne i Hercegovine (Tuzla, Nova Bila, Banja Luka) za koje Velimir Valjan, predsjednik Organizacijskog odbora simpozija, navodi da su bile »vrlo posjećene, pa se s pravom može reći da je već dobro razvijen bioetički senzibilitet bosansko-hercegovačkog društva«. Ovaj simpozij na tragu je daljnjeg jačanja bioetičkog senzibiliteta, te kao zadatak postavlja razmatranje pitanja: na koji način integrativna bioetika može plodonosno posredovati i pomiriti univerzalnost svoga zahtjeva i pluralnost tumačenja i

primjena u različitim kulturnim, društvenim ili iskustvenim kontekstima, a da pri tom ne završi u relativizmu?

Tri su se referenta neposredno pozabavila upravo tim pitanjem. Sulejman Bosto (Sarajevo) promatra bioetiku, i iz nje izvedenu moralnu praksu, unutar dvoznačnosti koja se sastoji u napetosti između univerzalnog bioetičkog postulata o dostojanstvu i nepovredivosti života *in toto* i njegovih različitih spoznajnih i svjetonazornih pristupa u različitim kulturnim, društvenim i iskustvenim kontekstima. Pavo Barišić (Split/Zagreb) pita se kako ostvariti osnovnu zadaću da pluriperspektivizam postane temeljni uvjet i metodološko polazište integrativne bioetike, a ne zatamnjene istine. U doba globalnih komunikacijskih mreža i razularenih medija upozorava na opasnost da se prokrijumčare zamračene, izokrenute i pogrešne perspektive. Ante Čović (Zagreb) upozorava da koncepciji pluriperspektivizma na putu stoje dva zastranjenja, jedno je monoperspektivizam, a drugo potpuno relativiziranje svih perspektiva. Za njega ideja pluriperspektivizma pretpostavlja sasvim određeno razumijevanje istine. Istina je nužno jedinstvena i cjelovita i može se umnogostručivati samo u svojim aspektima, u interakciji različitih perspektiva. Primjer za takvo poimanje istine su Platonovi dijaloz.

O interkulturalnim aspektima bioetike, polazeći od religijskih razlika koje postoje u BiH govorio je Velimir Valjan (Sarajevo). Kako su kršćanstvo i islam dominantne religije u BiH, potrebno se zapitati o zajedničkim perspektivama i ciljevima u bioetici. Iako su, zbog pluraliteta pozicija unutar svake od tih religija, ponekad unutar jedne religije razlike veće nego između religija samih, on naglašava da se ni Sveto pismo ni Kur'an ne protive bioetnologiji, te da postoje mnoge analogije između oba pristupa bioetici. Temu nadopunjuje Dževad Hodžić (Sarajevo) vrlo detaljnim prikazom vrijednosnih, normativnih i metodičkih točaka islamskog pristupa bioetičkom diskursu (život je dar, za život smo odgovorni, život ne smije biti instrumentaliziran), iz čega se lako daju prepoznati dodirne točke sa prethodnim izlaganjem.

O ljudskim pravima, ljudskom dostojanstvu i kulturi govorili su Walter Schweidler (Bochum), Luka Tomašević (Split) i Tomislav Jozić (Sarajevo). Walter Schweidler upozorava da pojam 'ljudskih prava', unutar pravnog i političkog diskursa, svoj sadržaj dobiva primarno s obzirom na nepravedna stanja protiv kojih je usmjeren (mučenje, samovoljno uhićivanje, zabrana govora, socijalna diskriminacija, genocid itd.). Luka Tomašević govorio je o pojmu dostojanstva ljudske osobe, na kraju upozorivši da se pitanje dostojanstva

danas iskristaliziralo upravo kroz bioetiku. Nastavljajući na 'negativno' određenje pojma kao i prethodno izlaganje, o dostojanstvu govori kao o nedodirljivosti ljudske osobe i kvaliteti koja obavezuje i zahtijeva bezuvjetno poštivanje. Tomislav Jozić zalaže se za kulturu života upozoravajući da joj se danas suprotstavlja kultura smrti kroz mentalna zagađenja putem medija, nekontrolirano znanje, manipulacije životom i zdravljem, zlouporabu biotehnologije, etički relativizam i sl.

Jasminka Babić-Avdispahić (Sarajevo) upozorava da multikulturalizam, sa svojom tvrdnjom da različite kulture prihvaćaju različite moralne principe kao obvezujuće, predstavlja izazov za mogućnost internacionalne bioetike. Ali kulture nisu fenomeni koji egzistiraju odvojeno, njihove su granice naši konstrukti; ono što određuje kulturu mijenja se s vremenom i vezuje uz određene političke ciljeve. Ivana Zagorac (Zagreb) razmatra odnos humanizma i bioetike upozoravajući da humanizam traži novo sagledavanje, nasuprot primarnoj ideji da je priroda samo ono iskoristivo. Zalaže se, ne za odbacivanje humanizma, nego za njegovo produbljivanje kroz bioetiku i promjenu odnosa prema prirodi.

U izlaganjima koja su se u prvome redu bavila pitanjima prirode, kulture i ekologije, Hrvoje Jurić (Zagreb) je istaknuo da globalni tehnološki, ekonomski i politički kompleks kao općevladajući sklop ugrožavaju i čovjeka (kulturu) i prirodu dovodeći u pitanje njihov opstanak. *Lošinjska deklaracija* iz 2004. godine zahtijeva zaštitu biokulturnog suvereniteta i biokulturnih prava. Sloboda znači oprezno kretanje čovjeka uz poštivanje 'kućnog reda'. Rifet Terzić i Zlatan Delić (Tuzla) u svome izlaganju navode da neoliberalna globalizacija svijeta pretpostavlja i podrazumijeva dominaciju ekonomskog modela mišljenja, koji vrijeme pretvara u novac, prostor u tržište, a mišljenje u kalkulaciju. Poslovna etika je etika džungle i etika pokera (blef i prevara). Marketing određuje što je dobro i poželjno. Umjesto toga zalažu se za planetarnu etiku odgovornosti baziranu na filozofskom mišljenju otvorenom za drugačija iskustva svijeta i života. Esma Velagić-Habul (Sarajevo) upozorava da je nano(bio)tehnologija, uz nuklearnu energiju i genetski inženjering, tehnološka platforma 21. stoljeća. Primjenjuje se za nano-pesticide, modifikiranje organizama, nano-senzore, antibiotike, zamjenu poljoprivrednih proizvoda (umjetni pamuk). Nanočestice mogu predstavljati rizik za ljudsko zdravlje i okoliš: toksične su zbog njihove veličine (čak i supstancije koje su neopasne u normalnoj veličini), kemijski su jako reaktivne, u organizmu su iznimno pokretljive (prolaze kroz stanične membrane)

pa mogu oštetiti žive tkiva, izazvati upale i tumore. Dalibor Ballian (Sarajevo) govori o genetičkom zagađivanju šuma. Šume predstavljaju veliki i suptilni živi organizam na koji je čovjek razvojem civilizacije utjecao genetičkim zagađivanjem. U posljednjem desetljeću počinje se uvoditi u prirodu genetski modificirano drveće, pa autor upozorava na probleme očuvanja prirodnih šuma i autohtonih vrsta, jer nije dovoljno ispitano ponašanje GM vrsta u prirodi.

Slijedio je set tema iz medicinske bioetike, genetskog savjetovanja i farmacije. Etičke aspekte genetskog savjetovanja i prenatalne dijagnostike (informiranje pacijenta i obitelji, uloga etičkih komiteta) razmatrali su Aleksandar Krstić (Novi Sad) i suradnici, a Osman Sinanović (Tuzla) prikazao je specifične probleme genetskog savjetovanja kod Huntingtonove bolesti za koju nema lijeka. Naida Lojo Kadrić (Sarajevo) sa suradnicima, ukazala je na probleme vezane uz genetsko testiranje gena odgovornih za nastajanje nekih vrsta karcinoma, na posljedice koje takva informacija ostavlja na pacijenta i obitelj, te na opasnost od zlouporabe i neadekvatnog korištenja testiranja, što bi moglo dovesti do diskriminacije pacijenta (prvenstveno vezano uz zapošljavanje ili osiguravajuća društva). Slobodan Loga (Sarajevo) upozorio je na etiku u istraživanju psihotropnih lijekova, promatrajući ulogu i odgovornost istraživača. Pod odgovornošću se podrazumijeva princip da je interes bolesnika neprikosnoven, tj. ne smije se na pacijentu ispitivati ništa što nije za njega korisno. Ljiljana Oruč (Sarajevo) sa suradnicima, razmatrala je etičke principe u psihijatrijskoj genetici. Psihijatrijska je genetika u prošlost bila zloupotrebljavana u ime eugenike što je dovelo do velikih ljudskih patnji i stradanja. Autori razlikuju negativnu eugeniku (uklanjanje negativnih gena) i pozitivnu eugeniku (poticanje pozitivnih gena). Nada Mladina (Tuzla) oslikala je portret liječnika u pogledu etike skrbi. Razlikujući autoritativnu i zaštitničku poziciju liječnika, založila se za potonju, jer bolesnom čovjeku treba emocionalna i društvena pomoć, a ne samo lijek. On vapi: »Donesi mi pozitivne stavove! Ja ih trebam!«. Elvira Kovač-Bešović (Sarajevo) govorila je o odnosu farmacije i bioetike. Farmacija, koja za svoj predmet ima lijek, proizvod koji služi zaštiti zdravlja i liječenju oboljenja čovjeka i životinja, za svoj cilj ima njegovanje života. U tome je nužno povezana s bioetikom koja u svom terminološkom određenju ima život (*bios*). Proizvodi industrijske farmacije bioetički su opravdani, ali se pod utjecajem reklame nude i bioetički i zdravstveno upitni proizvodi kao što su npr. čajeve za mršavljenje, energetski preparati i sredstva za osvježanje ili koncentraciju.

Bakir Mehić (Sarajevo) s grupom suradnika izložio je iskustva s uvođenjem bioetike u poslijediplomsko obrazovanje na Medicinskom fakultetu u Sarajevu. Završeni doktori medicine, a najveći broj njih i formirani zdravstveni djelatnici, pokazali su nepoznavanje osnovnih bioetičkih postavki i činjenica iz područja kloniranja, genetskog inženjeringa, bolesti ovisnosti, HIV-a i transplantacije organa.

Posljednji sklop tema odnosio se na kodekse i pravne norme vezane uz bioetiku. Dragošlav Marinković (Beograd) upozorava da je u posljednjih dvadesetak godina za područje bioetike doneseno niz pravila, kodeksa, deklaracija i konvencija UNESCO i EU, ali da na prvo mjesto dolazi ličnost bioetičara koji će ih znati pravilno i uspješno primijeniti. Nada Gosić (Rijeka) analizirala je etičke kodekse zdravstvenih radnika u BiH, Hrvatskoj i Sloveniji te konstatirala dominantnu deontološku orijentaciju, kao i neujednačeni pristup zdravstvenih profesija etičkoj standardizaciji. Iva Rinčić Lerga (Rijeka) pokazala je da *Konvenciju o ljudskim pravima u biomedicini* Vijeća Europe niti nakon deset godina više od polovice zemalja VE nije ratificiralo, a četvrtina niti potpisala, pa se pita o (ne) uspješnosti takve konvencije.

Nakon plodne rasprave definirani su zaključci koji izražavaju cilj i poruke simpozija:

1. Dalje jačanje bioetičkog senzibiliteta u BiH, bioetičke osjetljivosti koju je pokrenuo Prvi bioetički simpozij održan 2006. godine na Franjevačkoj bogosloviji u Sarajevu.
2. Razmjena bioetičkih razmišljanja o mnogim pitanjima koja nameće razvoj znanosti i tehnički napredak.
3. Veliki broj autora referata, iz pet europskih zemalja, i to različitih znanstvenih i svjetonazorskih opredjeljenja, jasan je pokazatelj da bioetika uključuje i povezivanje različitih pristupa i perspektiva.
4. U današnje vrijeme znanost je izgubila orijentacijsku ulogu u životu pojedinca, društva i čovječanstva u cjelini. To ne znači da bi znanost postala nepotrebna, nego su neki njezini rezultati postali problematični pa je nužno na novi način pristupiti problemu upotrebe znanstvenih rezultata, preispitati jednu od najvrjednijih dogmi novovjekovnog čovječanstva – dogmu o apsolutnoj slobodi znanstvenog istraživanja.
5. Pojava bioetike kao nove discipline jedan je od znakova novog doba. U njezinom interkulturalnom horizontu koji nadilazi okvir pojedine znanosti i pojedine kulture, potrebno je sagledati i raspraviti krucijal-

ne probleme pred kojima se našlo čovječanstvo, dakle i društvo u BiH.

6. To su jasni znakovi da je nastupila nova »bioetička epoha« i u ovoj zemlji.
7. Koliko će se pojedinci, a pogotovo mediji uključiti u tokove te nove epohe ovisi o tome koliko će biti osjetljivi za *bios*, za opstanak života na zemlji u cjelini.

Goran Grgec

Predavanje Igora Primoraca **»Dresden kao moralni problem«**

2. lipnja 2008. godine na Filozofskom fakultetu održano je izlaganje, ili, kako ga je naslovio sam autor, profesor etike Igor Primorac, ogled iz primijenjene etike pod nazivom »Dresden kao moralni problem«.

Smisao predavanja Primorac vidi u etičkoj problematici vezanoj za rat koja se čini nebitnom za razmišljanje u apstraktnim, filozofskim kategorijama. Njemački grad iz naslova, Dresden, zapravo je svojevrstni metonim koji označava bombarderske napade Britanaca i Amerikanaca u Drugom svjetskom ratu. Pitanje kojim se povodom toga u ovom ogledu Primorac bavi jest jesu li ta bombardiranja u sebi sadržavala moralna opravdanja? Ova problemska tematiziranja s područja etike Primorac je podijelio na nekoliko manjih cjelina kojima je htio zaokružiti i razviti svoju argumentaciju. Osim već opisanog uvoda, te cjeline ističu i najvažnije tvrdnje (*Zaštićenost civila ne obvezuje, Jus in bello ne obvezuje* – najmanje razvijena teza, *Odmazda, Krajnja nužda* – *Michael Waltzer, Račun posljedica i Zaključak*) koje autor smatra bitnima za cjelinu argumentacije.

Dakle, nakon Drugog svjetskog rata zemlje pobjednice nisu se htjele suočiti s posljedicama bombardiranja, premda je bilo nekolicine glasova koji su se njemu protivile. Uz to se tad smatralo da bi rasprave o njemačkim žrtvama umanjile veličinu nacističkih zločina. Same posljedice bombardiranja prema izvorima iznosile su 600 000 mrtvih, 800 000 ozlijeđenih, nekoliko milijuna ljudi bez domova i uništenje mnogih arhitektonskih umjetničkih djela. Primorac postavlja pitanja zašto je bombardiranje civilnog stanovništva ipak moralni problem? Istaknuo je da postoje barem dva razloga. Prvi je cilj bombardiranja, kojim se htjelo potaknuti i postići neku vrstu raspleta koji bi se razvio u redovima civilnog stanovništva nacističke Njemačke, bio

oslabiti nacističko vodstvo. Drugi se nalazi u oživljenoj raspravi među njemačkim povjesničarima novije generacije i to 60 godina nakon Drugog svjetskog rata kad to više nije bila kontroverzna tema. No, dva su književnika ipak iznijela tezu u korist negiranja zaštićenosti civila (George Orwell i Hans Magnus Enzensberger). Orwell tako pita zašto bi ubijanje vojnika bilo legitimno, a civila ne? Primorac ovo pitanje svrstava u argument distributivne pravednosti koji na rat ne gleda kao na stvar nečijeg izbora, već kao na neku vrstu elementarne nepogode. Enzensberger pak smatra da ratovi uvijek započinju sa zanesenim masama što vrlo zorno govori o umiješanosti civila u rat. Ishod toga je da se oni na kraju samo suočavaju s posljedicama vlastitih odluka. Primorac naspram toga zaključuje da Nijemci nikad nisu većinski glasali za naciste te odbacuje ove argumentacije, a posebno Enzensbergerovu.

Nakon toga posvećuje se pitanju odmazde, odnosno njezine opravdanosti. Naime, za Primorca je tu riječ o ideji zla koja se osvećuje za naneseo zlo i koja u sebi sadrži ideju svrhe i njezinog instrumentalnog opravdanja. Da bi imala to opravdanje, odmazda mora sadržavati nekoliko nužnih elemenata: mora biti moralno besprijekorna, mora biti počinjena nad počiniteljima i do nje mora doći ako ne postoji nikakav nepristrani autoritet koji će provesti pravdu. U njoj se očituju moralna i kolektivna odgovornost. Moralna je odgovornost odgovornost pojedinca kao slobodnog i informiranog pojedinca, dok je kolektivna odgovornost sukladna pojedinčevoj (moralnoj). Međutim, ovdje je riječ o predmodernoj kolektivnoj odgovornosti koju su primjenjivali nacisti, kojoj je, međutim, pribjegavalo i britansko i američko ratno zrakoplovstvo.

Zato je Primorcu važno preispitati i ono što naziva etikom rata, odnosno tezu o krajnjoj nuždi koju nalazi u djelu teoretičara Michaela Waltzera. Waltzer smatra da je nacizam bio vrhunska prijetnja onome što on naziva »naše shvaćanje života«. Ta se prijetnja izražava u nekoliko momenata: genocidni karakter jednog rata, ubojstvo velikog broja pripadnika ljudskog roda i izglednost neke vrste ropstva. Zbog toga je Velika Britanija s Winstonom Churchillom na čelu odustala od uobičajenog načina ratovanja. I u tome se javlja potreba krajnje nužde koja govori o tome da civile doista i treba izuzeti iz ratnih stradanja, no toga se ne treba besprijekorno pridržavati ako to nije moguće. Primorac tvrdi da je nakon bitaka kod El Alameina 1942. i Staljingrada 1943. u pitanje došla opravdanost koncepta »krajnje nužde«. Zapravo, onaj uvjet koji je potreban za ispunjenje dobrog razloga za bombardiranje je onaj koji će postići krajnji cilj – prisiliti

njemačko vodstvo da okonča rat. Međutim – *in extremis* – kako argumentira Primorac, moralno opravdanje mora biti jako kako bi opravdalo ubojstvo stotina tisuća civila i da bi se time spriječila moralna katastrofa. Opravdanje koje bi se koristilo moralo je imati veoma jake razloge za postizanje potrebnog cilja što je uvjet uspješnosti konvencionalističke teze. Razlog zašto je konvencionalistička teza ovdje bitna je u tome što konvencionalizam u etici i ovisi o valjanosti i opravdanosti posljedica, odnosno, one su moralno opravdane ako su i moralno valjane.

U ovim konkretnim povijesnim okolnostima razmišljanju koje je pridonijelo kampanji zračnih bombardiranja pridonijela su i dva tadašnja teoretičara suvremenog ratovanja, Basil Liddell Hart (Britanac) i Giulio Douhet (Talijan) čije je zajedničke crte Primorac kratko iznio. U osnovi je stvar u tome da treba izbjeći kopneni rat jer previše iscrpljuje i vojku i napadača, već je bolje razviti strategiju slamanja potpore civilnog stanovništva političkom i vojnom vodstvu. To se čini prividno brutalnim, tvrde ovi teoretičari, ali time se u stvari rat brže privodi kraju. Ipak, u stvarnosti, Primorac tvrdi da bombardiranja nisu slomila potporu njemačkog naroda njemačkom vodstvu, a cilj nije bio ostvaren. On iznosi i tadašnje izvještaje njemačke obavještajne službe koja je pratila ponašanje pučanstva i njihove reakcije na bombardiranja. Naime, uočili su određenu suprotstavljenost u odnosima onoga što su nazvali odnosom raspoloženja i držanja. Dok je raspoloženje bilo tragično, samo držanje prema vlasti nije se promijenilo. Međutim, tvrdi Primorac, alternative nije ni bilo jer kad je riječ o nacističkoj Njemačkoj, tada je riječ o totalitarnoj i policijskoj državi. I on smatra da je britansko vojno vodstvo to i trebalo znati. Stoga na kraju i postavlja pitanje kako je njemačko stanovništvo, čak i da je došlo do moralne promjene u njihovom ponašanju, moglo uopće dovesti do promjene? On smatra da ono to nije bilo u mogućnosti učiniti.

Zato u zaključku Primorac tvrdi da se svi pokušaji opravdanja pokazuju neuspješnim i da je bombardiranje njemačkih gradova bilo: neuspjeh da se postigne zacrtani cilj, da je riječ o neobranjivom moralnom barbarstvu, da je riječ o slučaju državnog terorizma. No, pored svega toga, on smatra da je riječ o važnom stadiju u razvitku prakse ratovanja prema namjernom ubijanju civila kao metode koja dopunjuje borbu protiv oružanih snaga neprijatelja ili čak tu borbu posve zanemaruje.

Nakon izlaganja uslijedila je rasprava koju je moderirao Lino Veljak.

Snježan Hasnaš

Forumi za nastavu filozofije, logike i etike

Odlukom Upravnog odbora Hrvatskog filozofskog društva, krajem 2007. godine osnovan je Odbor za nastavu filozofije, logike i etike. Za predsjednicu Odbora izabrana je Dunja Marušić, tajnik je Andrej Ciglar, a član Odbora jest Bruno Ćurko. Na inicijativu predsjednika Hrvatskog filozofskog društva Pave Barišića, ove godine održan je niz tribina, odnosno foruma, točnije četiri u Zagrebu te po jedan u Osijeku, Splitu i Zadru. Cilj ovih foruma je osvijestiti probleme koji postoje u nastavi filozofije, logike i etike te zajedno s kolegama iz nastave doći do konkretnih zaključaka.

Prvi Forum o nastavi održan je 21. veljače 2008. u Klubu sveučilišnih nastavnika u Zagrebu. Voditelj foruma i prvi uvodničar bio je Pavo Barišić, predsjednik HFD-a. U uvodnoj riječi naglasio je brigu HFD-a, najvećega strukovnog filozofskog udruženja u Hrvatskoj, za nastavu filozofske grupe predmeta. Kratko se osvrnuo na sve što je u svojim dosadašnjih pedeset godina postojanja HFD napravilo za poboljšanje nastave filozofije, logike i etike. Najavio je redovito održavanje foruma o nastavi.

Prvo izlaganje održala je Nataša Vulić, viša savjetnica iz Agencije za odgoj i obrazovanje. Napravila je kratak pregled nastave filozofije, logike i etike navodeći da se filozofija kao nastavni predmet izvodi u završnom, četvrtom razredu gimnazije i to u stanici od 64 sata. Osim u gimnazijama, filozofija se može kao izborni predmet učiti u ekonomskim i upravnim školama u smjeru upravnih referent. Logika se podučava u trećem razredu gimnazija i to tijekom 35 sati godišnje. Etika postoji u svim srednjim školama i u svim razredima, kao alternativni predmet vjeronauku. Gđa. Vulić je ukratko prikazala osnovne probleme s kojima se susreću nastavnici u praksi.

Drugi izlagač, Andrej Ciglar, komentirao je neke osnovne faktore koji određuju nastavu filozofske grupe predmeta s naglaskom na planove i programe predmeta filozofije, logike i etike. Pozitivno se izjasnio o pluralizmu pristupa nastavi filozofije kroz supostojanje čak tri različita nastavna plana i programa, a ujedno je ukazao i na poteškoće pri provedbi jedinstvene državne mature. Također je ukazano na faktografsku opterećenost nastave koja je u neskladu s bitnim ciljevima filozofije kao srednjoškolskoga predmeta. Predviđena satnica za nastavu filozofije uz preobilje filozofske faktografije, koja je dodatno potencirana postojećim prijedlogom državne mature, nameće zaključak o nadređenosti kvanti-

tete nastavnih sadržaja u odnosu na kvalitetu, čime udaljava realizaciju od specifičnih i nematerijalnih ciljeva nastave filozofije.

U kontekstu nastave logike istaknute su značajne razlike koje postoje među odobrenim udžbenicima. Jedinstvena državna matura nejednako prati sadržaje udžbenika pa velike razlike među njima potencijalno dovode učenike u neravnopravan položaj.

U vezi s nastavom etike istaknut je ozbiljan problem nepostojanja adekvatnih udžbenika i teškoća koje iz toga proizlaze, kako u realizaciji nastave tako i u provedbi državne mature. Velike razlike u nastavi etike, nastale kao posljedica nepostojanja osnovnih didaktičkih pomagala, a zatim i dvije inačice nastavnog plana i programa, razlozi su zbog kojih je provedba jedinstvene državne mature posebno otežana. Također je postavljeno pitanje stručne kompetencije nastavnika i potaknuta rasprava o poželjnom omjeru teorijske i praktično-odgojne komponente nastave etike.

Dunja Marušić ukratko je izložila sistem Natjecanja iz filozofije i logike te njihovu povijest održavanja. Usporedila je natjecanje iz filozofije u Hrvatskoj s natjecanjima u drugim državama te u odnosu na Međunarodnu filozofsku olimpijadu. Izlagačica je istaknula neke poteškoće s kojima se susreću mentori i učenici koji sudjeluju na našem natjecanju iz filozofije.

Bruno Ćurko u svome je izlaganju govorio o statusu filozofije kao nastavnog predmeta u svijetu. U prvom dijelu predavanja izložio je najnovija UNESCO-va istraživanja o nastavi filozofije. Naime Odjel za društvene i humanističke znanosti UNESCO-a je 2006. godine proveo istraživanje o nastavi filozofije u 126 država svijeta. Krajem prošle, 2007. godine, ta istraživanja su izdana u knjizi *Philosophy a school of freedom / Teaching philosophy and learning to philosophize: Status and prospects*. Izlagač je prikazao osnovne rezultate navedenog istraživanja – koliko se filozofija podučava u svijetu i na kojim razinama: predškolski/osnovnoškolski uzrast, srednje škole, fakulteti, te neslužbeno preko raznih udruga i društava. Zaključeno je kako broj sati filozofije u svijetu raste, uz rijetke izuzetke poput Velike Britanije i SAD. Drugi dio izlaganja činili su konkretni primjeri iz nastave u Sloveniji, Austriji, Urugvaju, Švicarskoj, SAD, Japanu, Bosni i Hercegovini, Turskoj i Bugarskoj. Upravo Turska i Bugarska predstavljaju države sa najviše filozofskih predmeta u školskim programima: filozofija, povijest filozofije, epistemologije, praktična filozofija, etika i pravo...

Rasprava je ukazala i na neke druge probleme s kojima se nastavnici filozofske grupe pred-

meta susreću u praksi, a koji postoje na svim razinama – od planova i programa, preko udžbenika, broja nastavnih sati, nacionalnih ispita, pa sve do najavljenih Državne mature. Zaključeno je kako je pokretanja ovih foruma pozitivno i neophodno kao prvi korak u rješavanju nagomilanih problema u nastavi filozofije, logike i etike.

Drugi forum održan je u srijedu, 19. ožujka 2008., također u Klubu sveučilišnih nastavnika u Zagrebu. Ovoga puta tema su bili nastavni planovi i programi iz filozofije, logike i etike.

Ksenija Matuš, vanjska suradnica Agencije za odgoj i obrazovanje, istaknula je problem stručnosti i formalne naobrazbe nastavnika koji predaju filozofsku grupu predmeta (osobito etiku). Problemi se osobito ističu u situaciji kad takvi kandidati pristupaju polaganju stručnog ispita.

Tomislav Reškovic istaknuo je potrebu sužavanja nastavnog plana i programa filozofije smatrajući da se u sadašnjem obliku ne može realizirati u cjelini ako se istovremeno želi zadržati kvaliteta nastave. Posebno je apostrofirao nužnost rada učenika na originalnom filozofskom tekstu u okviru nastave filozofije, za što nema dovoljno vremena ukoliko se insistira na toliko ambicioznom planu i programu iz filozofije kao što je postojeći.

Raul Raunić u najvećoj se mjeri osvrnuo na nastavne planove i programe iz etike. Naglasio je dobro poznati problem nedostatka udžbenika, odnosno postojanje udžbenika samo za prvi razred koji je u skladu s planom i programom. Ostali postojeći udžbenici su pratili stari plan i program koji već odavno nije na snazi. Raunić je istaknuo da on etiku vidi u prvom redu kao filozofsku disciplinu, tj. kao racionalno promišljanje morala. U tome smislu, primjerice religijsko promišljanje morala, zasnovano na vjerovanju, a ne na racionalno utemeljenim razlozima, izlazi izvan okvira etike, a time i nastavnog predmeta etike. Tako, npr. ističe da bi naslov nastavne jedinice »Logika srca iznad logike uma« trebao glasiti »Logika srca i logika uma«.

U raspravi nakon izlaganja većina sudionika se složila kako je dobro da postoje tri inačice plana i programa iz filozofije, no da je potreban konsenzus oko najvažnijih sadržaja. Naglašeno je da za neke inačice nema udžbenika što stvara vrlo težak problem koji će se posebno pokazati pri pripremi učenika za državnu maturu. Iskazano je mišljenje prema kojemu se filozofskoj grupi predmeta ne bi smjelo pristupiti »birokratski«.

Treći forum održan je također u Zagrebu, u srijedu, 16. travnja 2008.

Dijana Lozić-Leko istaknula je kako je Stručna radna skupina iz etike imala vrlo nezahva-

lan i težak zadatak sastavljanja ispitnog kataloga za predmet iz kojeg za čak tri razreda ne postoje odgovarajući udžbenici. Isto tako, navodi da dio problema leži i u činjenici što nije sigurno kad je stupio na snagu novi plan i program što znači da je u izradi ispitnog kataloga iz etike bilo je nužno povezivati sadržaje oba programa. Lozić-Leko naglasila je da je Stručna radna skupina svjesna potrebe korigiranja nekih sadržaja i da je zahvalna na sugestijama koje idu u tom smjeru.

Luciano Lukšić je u ime Stručne radne skupine iz filozofije naglasio da postoji spoznaja o tome da je ispitni katalog vrlo opširan i da traži detaljno poznavanje povijesti filozofije, kao i vještinu pisanja filozofskih eseja. Isto tako, istaknuo je da je točno da se takvo znanje ne može očekivati od učenika koji je svladao redovnu nastavu filozofije u trajanju od 64 sata jer se nadležna Stručna radna skupina rukovodila načelom da kvantiteta gradi-va treba odgovarati satnici od tri sata tjedno (ukupno 96 sati). Tu činjenicu opravdavaju informacijom o mogućnosti pojačane satnice za one predmete koje učenici odaberu za državnu maturu.

Krešimir Gracin je u ime Stručne radne skupine iz logike objasnio sastavne dijelove ispita iz logike i podcrtao da stručna radna skupina stoji iza toga da su sadržaji, kao i predloženi zadaci, u skladu s načelima koje su istaknuli u ispitnom katalogu – načelom presjeka i načelom prednosti.

Većina sudionika se složila da je uvođenje državne mature pozitivno, no da predloženi ispitni katalozi izlaze iz okvira satnice koja je predviđena za filozofsku grupu predmeta. Pavo Barišić otvorio je mogućnost da HFD uputi prijedlog za modificiranjem ispitnih kataloga u skladu s realnim okvirima određenima predviđenom satnicom nastave logike, filozofije i etike, a ako to nije moguće, onda za omogućavanjem dodatne satnice nastavnicima koji bi tada imali mogućnost pripreme učenika za ovako koncipiranu državnu maturu.

Četvrti forum, održan 14. svibnja, usmjerio je na natjecanja iz filozofije i logike.

Ivan Bekavac Basić, predsjednik Državnog povjerenstva za provedbu natjecanja iz filozofije i logike, ukratko je izložio povijest održavanja tih natjecanja. U izlaganju se usmjerio na svoj prijedlog natjecanja koji nije prihvaćen. Osnovna karakteristika toga prijedloga bila je izrada kvalitetnog maturnog rada iz filozofije koji bi se posebno bodovao. Osim toga, Bekavac Basić se prisjetio mnogih zanimljivih događaja kroz jedanaest godina održavanja natjecanja.

Ante Vlastelica prisutne je upoznao sa svojim prijedlogom natjecanja koji se bazira na

razumijevanju filozofskog teksta. Tako koncipiran ispit sastojao bi se od filozofskog teksta uz popratna pitanja za procjenu učenikova razumijevanje teksta, ali i znanja iz povijesti filozofije.

Bruno Ćurko je detaljno izložio povijest Međunarodne filozofske olimpijade i pravila natjecanja te naveo signifikantne teme s dosadašnjih Olimpijada. Svoje je izlaganje završio sa statističkim podacima o dosadašnjim natjecanjima.

Rasprava nakon svih izlaganja uglavnom se fokusirala na pitanje treba li i u kojoj mjeri mijenjati formu i sadržaj postojećeg natjecanja iz filozofije te imaju li jednake šanse na natjecanju iz logike učenici koji logiku rade po različitim udžbenicima.

U subotu, 17. svibnja 2008., forum je održan u Osijeku, u prostorijama Filozofskog fakulteta. Uvodnu riječ i moderiranje Osječkog foruma ovom je prilikom preuzeo predsjednik Hrvatskog filozofskog društva Pavo Barišić. Ukratko je opisao sadržaje dosadašnjih foruma te ulogu HFD-a u nastavi filozofske grupe predmeta.

Prvi izlagač bio je Željko Rogina, voditelj Županijskog aktiva nastavnika filozofije. Održao je kratko predavanje naslovljeno »Kako prilagoditi nastavu filozofije interesima i životnom iskustvu osamnaestogodišnjaka?«. U izlaganju je naglasio kako su planovi i programi za filozofiju preopširni te kako ih je vrlo teško odraditi u 64 nastavna sata, od kojih se još desetak gubi na provjeru znanja. Radi tako malog broja sati, vrlo je teško zahtjevne nastavne jedinice prilagoditi osamnaestogodišnjacima. Rogina navodi da je gimnazijalcima u završnome razredu vrlo teško potaknuti interes za filozofiju, jer su opterećeni s još petnaestak predmeta, polaganjem mature, upisom na željnu studijsku grupu.... Ipak, i u takvoj situaciji nastavnik mora pronaći moduse kako zainteresirati učenika za filozofiju. Ističe da je pritom prvi korak prilagodavanje nastavnih sadržaja tom uzrastu, jer cilj nastave filozofije nije učenje napamet faktografije iz povijesti filozofije, već promišljanje o temeljnim filozofskim idejama i naucima.

Andrej Ciglar održao je izlaganje naslovljeno »Nastavni plan i program predmeta filozofije, logike i etike«, dok je Bruno Ćurko ponovio podatke sa foruma održanog u Zagrebu u predavanju naslovljenom »Organizacija nastave filozofije u nekim zemljama svijeta«, te pridodao informacije o Međunarodnoj filozofskoj olimpijadi i pripremanju učenika za predstojeću Olimpijadu.

U raspravi je Željko Rogina konstatirao da prijedlog državne mature iz filozofije podrazumijeva dodatni, izvannastavni rad s učeni-

cima koji su za maturu odabrali filozofiju s obzirom na nedostatnu satnicu za tako opsežan program mature.

Forum u Splitu održan je 29. svibnja 2008. u prostorijama Odsjeka za filozofiju Filozofskog fakulteta. Kao i na ostalim forumima izvan Zagreba, ulogu moderatora i uvodničara preuzeo je predsjednik Hrvatskog filozofskog društva.

Prva izlagačica bila je Perislava Bešić-Smlatić, voditeljica Županijskog aktiva u Splitsko-dalmatinskoj županiji. U svom predavanju »Aktualni problemi u nastavi filozofije« naglasila je kako, prema A. G. Biousou, ciljevi poučavanja filozofije trebaju omogućiti: cjelovito kulturno formiranje učenika, sazrijevanje pojedinaca svjesnog svoje samostalnosti, sposobnost kritičkog razmišljanja, spremnost na problematiziranje znanja, vježbanje govornih vještina te upoznavanje glavnih filozofskih učenja i filozofskih djela. Nastava filozofije treba se temeljiti na komunikaciji, raznolikosti metoda, individualnim poticanjima, stvaranju pozitivnog ozračja, jasnim očekivanim postignućima, te mora biti jasno strukturirana. Osnovni pristup nastavi filozofije trebao bi biti heuristički (sokratovski) uz korištenje dijaloga kao temeljne metode putem koje se razvija ljubav prema sadržajima i rješava osnovni problem nezainteresiranosti učenika. Metodička linija vođenja nastave (Meyer) sprječava nastavnika da rutinski obavlja svoj posao.

Dunja Marušić održala je predavanje naslovljeno »Nastavni plan i program predmeta filozofije, logike i etike«. Istaknula je razlike između tri različite inačice plana i programa iz filozofije te činjenicu da katalog znanja za državnu maturu iz filozofije najviše sliči prvoj inačici, ali i da je zahtjevniji od nje. Tu se u prvom redu odnosi na sadržaje vezane uz filozofiju znanosti i jezika. Najveća poteškoća nastaje u situaciji kad se učenici moraju pripremati za državnu maturu jer je teško realizirati bilo koji od predviđenih planova i programa (mala satnica), a kamoli ih još nadograđivati dodatnim sadržajima.

Posljednji izlagač bio je Bruno Ćurko s predavanjem »Organizacija nastave filozofije u nekim zemljama svijeta«. Autor je iznio teze kao i na dosadašnjim forumima uz dodatak izvještaja s upravo održane šesnaeste Međunarodne filozofske olimpijade u Iašiu u Rumunjskoj. Upravo na toj Olimpijadi hrvatska učenica Stephnie Strunjak osvojila je jednu od specijalnih nagrada.

Sudionici rasprave složili su se da je državna matura iz filozofije zamišljena na način da je gotovo nemoguće učenike za nju pripremiti u sklopu redovne nastave. Istaknuta je potreba

suradnje stručnih radnih skupina i nastavnika u praksi.

Posljednji u ovome nizu foruma održan je 31. svibnja 2008. na Odjelu za filozofiju Sveučilišta u Zadru.

Nakon uvodnih riječi predsjednika Hrvatskog filozofskog društva u kojoj je naglašena važnost ovih foruma i inicijative s kojom će HFD krenuti nakon foruma, slijedila su četiri predavanja.

Jasenka Vežić, voditeljica Županijskog aktiva Zadarske županije, pojasnila je kako već dvadesetak godina radi sa studentima filozofije kao mentor njihovih oglednih predavanja. U predavanju »Mentorski rad sa studentima« istaknula je mnoštvo problema s kojima se susreće, ali i zadovoljstvo postignutim. Prikazala je način na koji radi sa studentima i što od njih očekuje.

Andrej Ciglar je na ovome forumu ponovno izložio probleme s kojima se susreće nastavnik filozofske grupe predmeta u praksi, a Dunja Marušić je ukratko prikazala nacrt prijedloga natjecanja iz filozofije koje je izradio Odbor za nastavu HFD-a. Predavačica je naglasila kako je ovaj prijedlog, koji predstavlja svojevrsni kompromis između dosadašnjeg načina održavanja natjecanja i pravila Međunarodne filozofske olimpijade, dobio potporu Upravnog odbora HFD-a, te je poslan Agenciji za odgoj i obrazovanje. Osnovna novost u ovome prijedlogu jest što nema usmene provjere za najbolje plasirane učenike te nije predviđena unaprijed zadana literatura.

Bruno Ćurko ponovio je svoje predavanje »Organizacija nastave filozofije u nekim zemljama svijeta« u kojem se osvrnuo i na pravila i rezultate Međunarodne filozofske olimpijade.

U raspravi je pohvaljen napor HFD-a u organiziranju foruma širom Republike Hrvatske. Naglašena je potreba što boljeg povezivanja nastavnika filozofske grupe predmeta međusobno, ali i povezivanje nastavnika sa stručnom udrugom.

Nakon održanog niza foruma o nastavi filozofije, etike i logike, osviješteni su mnogi problemi s kojima se susreću nastavnici u praksi. Među njima posebno se ističu nedostatak udžbenika iz etike, kao i zakonska nedorečenost vezana uz struku predavača nastavnog predmeta etike (koju, osim diplomiranih filozofa, predaju i sociolozi, nastavnici hrvatskog jezika, a nije rijetkost da služi za popunjavanje satnice nastavnici i raznih drugih primarnih stručnih usmjerenja). Također je naglašen problem preopširnosti programa filozofije s obzirom na predviđenu godišnju satnicu, te uz to vezan problem previsokih zahtjeva na najavljenom Državnoj maturi. Održani forumi

još su jednom ukazali na potrebu snažnijeg strukovnog povezivanja i razmjene iskustava među nastavnicima te će Hrvatsko filozofsko društvo i u narednoj školskoj godini ustrajati na daljnjoj organizaciji foruma.

Andrej Ciglar
Bruno Ćurko
Dunja Marušić

Međunarodni skup **7. »Lošinjski dani bioetike«**

U Malom Lošinjju održani su od 8. do 11. lipnja 2008. tradicionalni 7. »Lošinjski dani bioetike« koji su obuhvatili međunarodni simpozij, studentsku bioetičku radionicu i okrugli stol.

Simpozij održan na temu »Integrativna bioetika i nova epoha« okupio je, pored sudionika iz Hrvatske, referente iz BiH, Makedonije, Italije, Kanade, Irana, Japana, Srbije, Litve, Bugarske, Njemačke i Ujedinjenog Kraljevstva. Rad simpozija odvijao se na hrvatskom, engleskom i njemačkom jeziku, u tri paralelne sekcije, s nekoliko plenarnih predavanja. U skladu s integrativnim konceptom simpozija, obrađen je široki spektar bioetičkih tema s pozicija filozofije, teologije, sociologije, prava, medicine, medicinske etike, socijalne skrbi, ekologije i agronomije.

Michael George (Kanada) započeo je simpozijski dio skupa upozorenjem da integrativnom bioetičkom pristupu, koji je suradnički i savjetodavni, nasuprot stoje korporativne, institucionalne i upravljačke perspektive, u biti ahistorijskog, društva.

Razne aspekte odnosa bioetike i društva razmatrao je veći broj autora. Ivan Cifrić (Zagreb), tvorac pojma 'bioetička ekumena', iznosi deset teza u prilog bioetičkom diskursu. Zlatan Delić (Tuzla) upozorava da je danas, umjesto komercijalizirane paradigme napretka, rasta i razvoja, razboritije govoriti o globalnom društvu rizika, te se zalaže za globalnu etiku odgovornosti. O odnosu morala i ekonomije govorili su Slobodan Sadžakov (Novi Sad), Dejan Donev (Skopje) i Suzana Mihajlovska (Skopje), a Tomislav Krznar (Zagreb) upozorio je da u svijetu, u kojem sve više ljudi živi s manje od jednog dolara na dan, siromaštvo mora postati tema bioetike. Željko Kaluderović (Novi Sad) iznio je podatke da proizvodnja hrane raste brže od porasta stanovništva, te da glad nije posljedica nestašice hrane nego neodgovarajuće pre-

raspodjele i siromaštva, iznesenim podacima izazvavši živu raspravu među sudionicima. O zanimljivoj temi građevinske »borbe za prostor« u područjima prirodne i povijesno-kulturne baštine, te o sprezi kapitala i vlasti, govorila je Tihana Belužić (Zagreb). Marija Todorovska (Skopje) istaknula je značaj socijalnih aspekata bioetičkih promišljanja, kao primjer navevši intervju biskupa Girottija koji je izazvao brojne polemike.

Etičkim i bioetičkim raspravama o sportu pobavili su se Ivana Zagorac (Zagreb) i Kiril Temkov (Skopje) ukazujući na problemske točke koje u sportu traže bioetičko promišljanje. Potonji je posebno naglasio izvorno značenje olimpijske etike, koje je blisko bioetici. Korana Simonović (Zagreb) upozorila je na negativni utjecaj kemikalija, koje su svakodnevni dio današnjeg načina života, na žensko reproduktivno zdravlje, a Ana Maskalan (Zagreb) kritički se osvrnula na estetsku kirurgiju, posebno kod žena.

Poseban splet tema činile su one iz područja medicine i medicinske etike. Karel Turza (Beograd), analizirajući stanje u svijetu, tematizira pojam 'moralocid', pozivajući na ponovno promišljanje morala sâmog. Na zaštitu ljudskog dostojanstva u biomedicinskom istraživanju, dostojanstva rađanja, života i umiranja upozorio je Luka Tomašević (Split). Laimute Jakavonyte (Vilnius, Litva), zabrinuta zbog nepoštivanja autonomije pacijenta i subjekta istraživanja, nasuprot pristupa 'slučaj po slučaj', traži povratak Kantovoj etici. Maja Žitinski (Dubrovnik) upozorava na pravo pacijenta da odbije ili prihvati medicinsku skrb, što mijenja odnos liječnika i pacijenta. O ranjivosti slobodne volje pacijenta govorila je Akiko Miyagi (Gunma, Japan), a o problemima u liječničkoj praksi vezanim uz pristanak pacijenta i potrebu hitne intervencije Ervin Jančić (Karlovac). O institucionalnim modelima zaštite prava pacijenata, u kojima bi se maksimalno izbjegao sukob interesa, izlagala je Đula Rušinović-Sunara (Split).

Posebni bioetički problemi koji se javljaju tijekom raznih medicinskih istraživanja tematizirani su u nekoliko sekcija. Srećko Gajović (Zagreb) se osvrnuo na istraživanja embrionalnih matičnih stanica, njihovu medicinsku primjenu i etičke dvojbe koje su pri tome prisutne. Jasminka Pavelić (Zagreb) govorila je o etičkim pitanjima, kompetenciji i legalnim postupka pri promjeni spola adolescenata. Marijan Klarica (Zagreb) izlaganjem o neophodnosti i etičkoj opravdanosti istraživanja na velikim eksperimentalnim životinjama izazvao je zanimljivu raspravu koja se na koncu dotakla i temeljnih dihotomija u razumijevanju kako bioetike, tako i etike.

Gordana Pelčić (Rijeka) bavila se temom maloljetnih osoba kao darovatelja organa te problemom informiranog pristanka kojeg smatra nužnim. Igor Povrzanović (Pula) govorio je o ksenotransplantaciji i medicinskim i moralnim pitanjima koja prate to novo i kontroverzno područje medicine. Društveno tretiranje osoba s invaliditetom, od samih naziva koji se koriste pa do teme njihova ravnopravna uključivanja u život društvene zajednice, tematizirao je Marko Marinić (Zagreb), a o mogućnosti zapošljavanja osoba s intelektualnim teškoćama izlagala je Silvana Karačić (Split).

Nada Gosić (Rijeka) opisala je istraživanje o prisutnosti medicinskih i bioetičkih tema u dnevnom tisku, a Sandra Kantar (Križevci) prikazala je svoj rad i sistematizaciju bibliografije bioetičke literature u Hrvatskoj.

Studentska bioetička radionica, organizirana već četvrti put u okviru »Lošinskih dana bioetike«, ove je godine bila posvećena temi »Zdravlje: pluriperspektivni bioetički pristup«. U radionici, koju su osmislili i organizirali studenti filozofije sa zagrebačkog Filozofskog fakulteta, sudjelovalo je tridesetak studenata filozofije, medicine i biologije sa zagrebačkog i riječkog sveučilišta. Iako je zdravlje čestom temom javnih rasprava, vrlo se rijetko različiti pristupi problematici zdravlja objedinjuju u zajedničkom dijalogu koji pak svoju konstruktivnu realizaciju pronalazi jedino ako je utemeljen na metodološkim načelima interdisciplinarnosti i pluriperspektivnosti. Studentska je radionica tako svoje poticaje pronašla u filozofskom tematiziranju zdravlja, zatim sagledavanju sa pozicija znanosti općenito, medicine i tehnike, te odnosa teorije i prakse. Deset uvodnih izlaganja i popratne diskusije odvijali su se u okvirima sljedećih tema: »Hermeneutika zdravlja i bolesti«, »Suvremena medicina: kritika iznutra i kritika izvana«, »Zdravlje i prirodni okoliš« te »Zdravlje i sistemi zdravstvene skrbi«, dok je završna, otvorena diskusija bila posvećena zabrani pušenja kao aktualnom i kontroverznom zdravstvenom, ekonomskom i društveno-političkom problemu.

Zanimljiva, no u dosadašnjim bioetičkim raspravama relativno slabo zastupljena tema nanotehnologije, predstavljena tijekom izlaganja Elhama Foroosanfara (Mashhad, Iran), otvorila je drugi dan simpozija.

Pluriperspektivizam, kao metodološko polazište integrativne bioetike, sugerira postojanje različitih perspektiva spoznaje istine, a time izaziva i moguć prigovor o zatamnjenju istine. Upravo izazovno pitanje istine u suvremenom kontekstu medijskoga društva može svoje razrješenje pronaći u specifičnom bioetičkom diskursu, navodi Pavo Barišić

(Zagreb). Temom odnosa multikulturalizma i bioetike pozabavili su se Jasminka Babić-Avdispahić (Sarajevo) i Hrvoje Jurić (Zagreb). Babić-Avdispahić ukazala je na poteškoće »moralnog fundamentalizma« kao osnove internacionalne bioetike, kao i probleme sa kojima se suočava stanovište kulturnog relativizma, dok se Jurić, posredstvom radova Vandane Shive, kao i *Lošinjske deklaracije o biotičkom suverenitetu*, usmjerio na argumentiranje integrativnog i pluriperspektivnog pristupa kao odgovarajućeg za razrješavanje problema radikalnog ugrožavanja prirode, ali i kulture. Multietničnost u Makedoniji u svjetlu pluriperspektivnog bioetičkog pristupa sagledao je Branislav Daštevski (Kumanovo, Makedonija).

Dobro poznata pitanja isprepletenosti etike i politike problematizirao je Snježan Hasnaš (Zagreb) s posebnim osvrtom na refleksije toga odnosa u bioetici. Potrebu redefiniranja okvira pojmova društvenosti, izazvanu stvaranjem tzv. virtualnih zajednica, kroz pojmove netike i noopolitike, te moguće doprinose bioetičkog diskursa o temama stvarnog i virtualnog svijeta, tematizirao je Spahija Kozlić (Zenica).

O psihoanalitičkom diskursu kao odrednici nove epohe te njegovim karakteristikama govorila je Maja Dragun (Zagreb), dok se Marija Selak (Zagreb) pozabavila naznakama o dolasku nove epohe, *novog srednjovjekovlja*, prezentiranima u radovima N. A. Berdjajeva čija razmišljanja danas doživljavaju svoje oživotvorenje.

O odnosu života i živoga temeljem Platonovih dokaza o besmrtnosti duše iz *Fedona*, govorio je Marko Tokić (Osijek), a Dževad Hodžić (Sarajevo) tematizirao je muslimansku tradiciju etičke prakse odnošenja prema živim bićima, posebice kroz pojmove milosti i samilosti, koji u tradiciji islama imaju određeni primat nad svim ostalim vrijednostima. Dževad Drino (Zenica) u svome je izlaganju sagledao ekološke norme sadržane u mnogim starim pravnim kodeksima, dovodeći ih u vezu sa aktualnim kontekstom ekoloških pitanja tranzicijskih zemalja. Kroz analizu juridičkih okvira koje postavljaju suvremeni zakoni i direktive, Zvonko Bošković (Rijeka) pozabavio se složenom problematikom odgovornosti za štete izazvane lijekovima, dok je Slobodan Savić (Beograd) raspravljao o odgovornosti liječnika za pogreške i nesavjesno liječenje, na razmeci profesionalne i krivične odgovornosti, posebno ističući problem stigmatiziranja liječnika i prije pravnog utvrđivanja razine njegove odgovornosti. Zanimljivo izlaganje o carskom rezu na zahtjev, kako u svjetlu aktualnih zakonskih propisa, tako

i s pozicije poštivanja ljudskog tijela i želja trudnice, bilo je temom izlaganja Aleksandre Frković (Rijeka). Važan, no rijetko problematiziran problem zbrinjavanja medicinskog otpada istaknula je Sandra Radenović (Beograd). U radu je iznijela zabrinjavajući izvještaj o postupanju sa tom opasnom vrstom otpada, no i podatke o projektima vezanima uz rješavanje navedenog problema.

Konkretan primjer izgradnje hidroelektrane Lešće na rijeci Dobri, te ozbiljni etički, ekološki, ali i ekonomski previdi koji su uz izgradnju vezani, bili su temom izlaganja Dijane Magđinski (Zagreb). Zanimljive podatke o odnosu ljudi koji žive na selu, dakle u većem doticaju sa prirodom, prema prirodi samoj, te kako oni doživljavaju ekološke probleme, referirao je Antun Šundalić (Osijek), dok je Marina Pražetina (Stuttgart) izlagala o popularnoj temi održivog razvoja, preispitujući odnos deklarativne razine i prakse takvog koncepta. Zvonimir i Ivana Tucak (Osijek), slijedeći tradiciju od ranijih godina, održali su poticajno, lirski intonirano izlaganje.

Popodne drugoga dana simpozija bilo je rezervirano za izlet sudionika, a dan je završen svečanom večerom u Velom Lošinju.

U završnom izlagачkom dijelu simpozija svoje su referate iznijeli Corrado Del Bò (Milan), Ivan Kaltchev (Sofija), Kenji Hattori (Gunma, Japan), Chris Wiltsher (Durham, Ujedinjeno Kraljevstvo), Dragan Ilić (Beograd) i Darko Polšek (Zagreb).

Del Bò je iznio argumente u prilog primjeni načela neutralnosti u kontroverznim moralnim pitanjima, suprotstavljajući u prvome redu Millove i Rawlsove koncepte, nijansirajući ih na konkretnom primjeru opravdanosti pobačaja. U zaključku argumentira za prednost načela neutralnosti u odnosu na pravo većine. O konkretnom problemu eutanazije raspravljao je Ivan Kaltchev, tematizirajući distinkcije između aktivno izazvane smrti terminalno oboljele osobe i prestanka liječenja do trenutka prirodne smrti, pri čemu posebnu važnost daje odluci samog pacijenta. U tome kontekstu zanimljivo izlaganje o informiranom pristanku i njegovoj provedivosti u praksi, iznio je Chris Wiltsher, istražujući koliko »informirani pristanak« zaista može biti informiran, te je li taj koncept u svojoj dosljednoj provedbi uopće moguć. Dragan Ilić se također zalaže za detaljnu razradu doktrine dobivanja pristanka za sve vrste istraživanja, uočavajući kao poseban problem postojanje vulnerabilnih i marginaliziranih skupina s jedne, i neadekvatnog poznavanja doktrine informiranog pristanka u samih istraživača, s druge strane. Provođenje neetičnih eksperimenata, kao i mogući razlozi koji i danas, usprkos razvijenoj svijesti o postojećim bioetičkim i

zakonodavnim normama, *opravdavaju* provođenje neetičnih postupaka, sistematizirani su i polemizirani u izlaganju Darka Polška. Kao moguću metodu za unaprjeđenje etičke naobrazbe, Kenji Hattori izvaja pripremu i analizu studije slučaja, stvarnog ili hipotetičkog, te naglašava koje elemente takav slučaj mora sadržavati kako bi bio odgovarajućim materijalom za etičku izobrazbu.

Posljednjeg dana »Lošinjskih dana bioetike« organiziran je Okrugli stol na temu »Plodovi zemlje: hrana za živa bića ili hrana za strojeve?«. Igor Čatić (Zagreb) ustvrdio je da je pretvaranje hrane za živa bića u hranu za strojeve jedan od najtežih zločina protiv čovječanstva, te da se taj proces odvija u interesu bogate manjine, a na štetu najvećeg dijela čovječanstva. Katica Knezović (Zagreb) smatra da praksa traženja obnovljivih izvora energije u poljoprivredi više nije upitna (primjerice uporaba biološke mase), ali uzgoj biljaka kultiviranih za proizvodnju energije ipak predstavlja etički upitno djelovanje zbog činjenice da je količina obradivih površina vrlo ograničena, te bi takav uzgoj mogao ugroziti proizvodnju hrane i krmiva. Tajana Krička (Zagreb) prikazala je plan Europske unije u proizvodnji uljane repice za biogorivo. Po njenim riječima, takav uzgoj ne bi ugrozio proizvodnju hrane, jer bi se uljana repica sadila na zemljištima koja se 'odmaraju' od žitarica, a dio proizvedene uljane re-

pice (koji ostaje nakon izdvajanja biogoriva) koristio bi se kao vrlo kvalitetna stočna hrana. Stipan Matoš (Zagreb) govorio je o iskustvu Grada Zagreba u testiranju nekoliko autobusa gradskog prijevoza preradenih za pogon na biogorivo te ukazao na pozitivna iskustva od kojih treba izdvojiti smanjenje negativnog utjecaja na kakvoću zraka. Tijekom konstruktivne rasprave kao primarni problem izdvojeno je opadanje poljoprivredne proizvodnje u Hrvatskoj u svakom obliku. Osnovni zadatak tako postaje povećanje poljoprivredne proizvodnje, u kojoj bi se onda moglo naći mjesta i za proizvodnju hrane, ali i za proizvodnju biogoriva.

Uz brojna događanja i rasprave kako u simpozijском dijelu skupa, tako i tijekom studentske bioetičke radionice i Okruglog stola, koja su ovdje mogla biti samo kratko prezentirana, treba naglasiti da su i ovogodišnji, sedmi po redu »Lošinjski dani bioetike« privukli značajnu pažnju medija. Unatoč primarnom znanstvenom i stručnom karakteru skupa, čini se da teme iz bioetičkog problemskog područja reflektiraju potrebe šire društvene zajednice ponovno potvrđujući potrebu njihova kontinuiranog interdisciplinarnog promišljanja.

Goran Grgec
Ivana Zagorac